

Sámedikki eanandoallodieđáhus

Mearriduvvon skábmamánu 29. b. 2007

Ášši 62/07

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Karášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
Telefaks +47 78 47 40 90
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

1	ÁLGGAHUS	4
1.1	DUOGÁŠ	4
1.2	BARGOVUOGIT	4
2	SÁMI ÁSSANGUOVLLUID EANANDOALU MIHTTOMEARIT	4
3	2001 PLÁNA ČOAHKKÁIGEASSU	5
	<i>Sámi eanandoallopolitihkalaš avádat ja nationála eanandoallopolitihka regionaliseren</i>	5
	<i>Árvobuvttadanprográmma sámi eanandoalu vástte</i>	5
4	SÁMI EANANDOALLU	6
4.1	HISTORIÁ.....	6
4.2	MII SÁMI EANANDOALLU LEA?	7
4.3	EANANDOALLU SÁMI KULTURGUODDIN JA RIEVTTÁLAŠ GEATNEGASVUODAT	8
5	DÁLÁŠ DILLI SÁMI ÁSSANGUOVLLUID EANANDOALUS	9
5.1	<i>Diehtovuodđu</i>	9
5.2	<i>Doallolohku</i>	9
5.3	<i>Eanandoalloeatnamat doaimmas ja gaskamearálaš doallosturrodát</i>	10
5.4	<i>Doallostruktuvra buvttahanhámiid mielde</i>	10
5.5	<i>Vuovdedoallu</i>	11
5.6	<i>Eará buvttadeamit</i>	12
5.7	<i>Barggolašvuohhta eanandoalus</i>	13
5.8	EANANDOALU RIEKKISVÁIKKUHUSAT	13
5.9	ÁRVOBUVTTADEAPMI EANANDOALUS	15
5.10	BORASPIRET	16
5.11	KULTUREATNADAT RIEVDADUSAS	16
6	RÁMMAEAVTTUT	17
6.1	GUOVLLULAŠ RÁMMAEAVTTUT	17
6.2	NATIONÁLA RÁMMAEAVTTUT	18
6.3	INTERNATIONÁLA RÁMMAEAVTTUT	18
7	HÁSTALUSAT SÁMI GUOVLLUID EANANDOALUS	19
7.1	DÁRBU BUORIDIT GÁNNÁHAHTTIVUOĐA EALÁHUSAS	19
7.2	LIIGEBUVTTADUS JA LIIGEKAPASITEHTA	20
7.3	MIELKEBUVTTADUS	20
7.4	REKRUTTEREN EANANDOLLUI	20
7.5	DÁRBU BUORIDIT BUVTTAŠLÁDDJIVUOĐA.....	21
7.6	RÁVVENDÁRBU	21
8	SÁMEDIKKI EALÁHUSOVDDIDANDOARJAGIID GEAVAHEAPMI	23
8.1	MIHTTOMEARIT JA STRATEGIJAT	23
8.2	DOAIBMAGUOVLU	23
8.3	VÁIKKKUHANGASKAOAMIT.....	23
8.4	VÁIKKKUHANGASKAOMIID GEAVAHEAPMI.....	23
8.4.1	<i>Doarjja eanandoalu investeremiidda</i>	23
8.4.2	<i>Lotnolasealáhusat</i>	25
9	ÁDGIRUŠŠANSUORGGIT	25
9.1	DUOGÁŠ	25
9.2	BUORET GÁNNÁHAHTTIVUOHTA	26
9.3	MIELKEPOLITIHKKA	26
9.4	NATIONÁLA EANANDOALLOPOLITIHKA REGIONALISEREN	27
9.5	EANET BAIKKÁLAČČAT NÁLÁŠTUHTTIT	28
9.6	LÁHČIT DILÁLAŠVUOĐAID LOTNOLASEALÁHUSAIDE	30
9.7	GELBBOLAŠVUOĐA OVDDIDEAPMI JA FIERPMÁDAGAIM HUKSEN	33
9.8	MEAHCCERESSAIGUIN ÁVKKÁSTALLAN	34
9.9	VUOIGATVUOĐAT MEHCIN	35
9.10	KULTUREATNADAT	36

10	OKTAVUOHTA FINNMÁRKKUOPMODAHKII (FEFO)	36
11	EALÁHUS- JA KULTURLÁVDEGOTTI MEANNUDEAPMI	36
	EALÁHUS- JA KULTURLÁVDEGOTTI MEANNUDEAPMI 14.09.07	36
	<i>Álggahus</i>	36
	<i>Mearkkašumit:</i>	36
	<i>Lávdegotti ráva:</i>	38
	EALÁHUS- JA KULTURLÁVDEGOTTI MEANNUDEAPMI 15.11.07	38
	<i>Lávdegotti ráva:</i>	39

1 Álggahus

1.1 Duogáš

Sámediggeráđđi lea iežas politihkalaš prográmmas 2006 – 2009 áigodahkii mearridan hábmet ođđa eanandoalodieđáhusa sámi ássanguovlluid várás. Prográmmas čuožžu ahte lea deatalaš deattuhit eanandoalu bisuheami ja ođđabuvttadeami eanandoalu oktavuodas.

Sámediggi lea maiddá i ovdal mearridan bajitdási strategijaid sámi ássanguovlluid eanandollui. 1994:s ášahii Sámediggi lávdegotti mii galgai ráhkadit sierra eanandoalloplána, ja lávdegotti evttohus addojuvvui Sámediggái čakčat 1995. Sámediggi dohkkehii Sámi eanandoalloplána áššis 10/96.

Sámi ealáhusráđđi vuolggašii 1999:s jurdaga ođasmahttit eanandoalloplána ja nammadii olggobeale olbmuid lávdegoddá bargat dainna. Lávdegoddi ovdanbuvttii borgemánus 2000 barggus bohtosa dokumeanttas ”Sámi ássanguovlluid eanandoalloplána – prošeakta Sámediggái”. Dán dokumeanta vuodul mearridii Sámediggi áššis 08/01 ođasmahttojuvvon eanandoalloplána.

1.2 Bargovuogit

Sámi ássanguovlluid eanandoalodieđáhusbarggus lei lunddolaš vuolggaš dan barggus mii lei juo dahkkojuvvon. Dokumeanttas "Sámi ássanguovlluid eanandoalloplána – Sámedikki prošeakta" gávdnojit ollu dieđut sámi ássanguovlluid eanandoalu birra. Danne ii leat Sámedikki mielas dán háve leamaš dárbbalaš ášahit olggobeal prošeavtta, muhto lea baicce doaimmahan eanaš bargguid siskkáldasat. Seammás leat váldán vuhtii ovdáneami 2001 rájes ja daid vásáhusaid maid daid jagiid leat vásihan. Mii leat referánsajovkui váldán mielde resursaolbmuid sihkkarastin dihte praktihkalaš eanandoalofágalaš lahknanvuogi barggus. Referánsajoavkkus ledje mielde Gunnar Johnsen (sávzaboanda Porsáŋggus ja Finnmárkku Boanddaid ja Smávvalálaččaid searvvi jođiheaddji), Fred Johnsen (mielkeboanda Deanus ja Finnmárkku Boanddaidsearvvi jođiheaddji), Svein Peter Pedersen (mielkeboanda Gáivuonas) ja Ole Edgar Nilssen (fylkkaagronoma Finnmárkku fylkkamánnis). Referánsajoavkkuin leat dollojuvvon guokte čoačkkima. Dasa lassin leat gulahallan poastta ja telefonna bokte. Sámediggeráđđi lea meannudan ođđa eanandoalodieđáhusa evttohusa, ja nu ii leat referánsajoavkkus ovddasvástádus dieđáhusa sisdollui ja politihkalaš vuoruhemiide.

2 Sámi ássanguovlluid eanandoalu mihttomearit

Vuodđoealáhusain lea deatalaš sadji sámi servodagas, sihke ealáhusain ja kulturguoddin. Sámi servodagas deattuhit ealáhusaid ja kultuvrra oktavuoda. Danne lea deatalaš ovdánahttit ja vuhtiiváldit dan ealáhusa mii lea sámi kultuvrra ja identitehta ávnnaslaš vuodđun. Vaikko sápmelaččat leat oassin ođđáigásaš heivehuvvon fitnodeallimis, de lea vuodđoealáhusain earenoamáš mearkkašupmi sámi guovlluid ássamii ja bargodilálašvuhtii. Árbevirolaččat leat eanandoalu, guolásteami, meahcásteami ja duoji buvttadeapmi, ja daid lotnolas buvttadeapmi, leamaš vuodđun ássamii ja barggolašvuhtii. Danne lea čielga oktavuodta gaskal sámi giliássama ja vuodđoealáhusaid saji barggolašvuodas. Ollugat sámi servodagas válljejit iežaset ámmáha báikkálaš gullelašvuoda vuodul giliide. Danne leat vuodđoealáhusat ain nu nannosat giliin.

Nu go eará vuodđoealáhusat de lea eanandoallu maiddá guovddážiis sámi kulturárbevieruid bisuheamis, ja lea deatalaš sámi guovlluid barggolašvuhtii. Sámediggeráđi politihkalaš prográmmas

2006 – 2009 áigodahkii čuožžu ahte Sámedikki váldoulbmil ealáhusain lea bisuhit dan barggolašvuoda geavaheaddjistruktuvrra mii odne lea. Muhto eanandoalu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin lea dramáhtalaš, ja eanandoalu rámmaeavttut sámi guovlluin leat ollu rievdan daid maŋimuš jagiin. I

Sámi eanandoallu lea hálldašuvvon norgga eanandoallopoltiikka vuodul daid maŋimuš 30 – 40 jagiin, ja nu lea sámi álbmot massán deatlaš kulturárbbi. Boahhteáigái lea vuodđoealáhusa doaimmaheamis mihttomearrin váldit ruovttoluotta osiid dan kultuvrras. Danne ferte mánggabealatvuolta mii ovdal lei mihtilmas sámi eanandoalus, leat guovddázis. Dat guoská sihke vuodđobuvttadeapmái mii dáhpá-huvvá dálus, ja maiddá gálvvuide mat viidasitbuvttaduvvojit dálus. Sámi biepmoarbevieruid lea deatlaš ovddidit. Dat seammás váikkuha buoret árvobuvttadeami eanandoalus.

Viidasit lea ulbmil ahte sámi ássanguovlluid eanandoallu sáhtá sihkarastit biebmohivvodaga daidda guovlluide. Dat lea deatlaš biepmoastehusa ja birasperspektiivva ektui.

3 2001 plána čoahkkáigeassu

2001 eanandoalloplánas ledje golbma guovddáš vuoruhansuorggi – regionaliseren ja nationála eanandoallopoltiikka rievdadus, sámi eanandoalu árvobuvttadanprográmma ja Sámedikki doarjjageavaheami rievdadus eanandoalu ektui. Sámedikki dievasčoahkkin mearridii áššis 8/01 bajitdási mihttomeari sámi guovlluid eanandollui:

- Sihkarastit dássedis ássama nu vai sáhtá dainna lágiin ovdánahttit sámi giela ja kultuvrra.

Dievasčoahkkin mearridii čuoovvovaš ángiruššansurggiid:

1. Čáhkkehít sámi eanandoallopoltiikkalaš biire našuvnnalaš eanandoalloperspektiivvi
2. Sámi eanandoalu árvohákanprográmma
3. Heivehit Sámedikki váikkuhangaskaomiid geavaheami eanandoalus

Dan seamma áššis mearridii dievasčoahkkin ahte váikkuhangaskaomiid geavaheapmi bargoreaidduid oastima oktavuodas ii galgga rievdaduvvot ovdalگو váikkuhanárvoštallan lea čadahuvvon.

Sámi eanandoallopoltiikkalaš avádat ja nationála eanandoallopoltiikka regionaliseren

Stuora oassi eanandoallopoltiikkas hábmejuvvo jahkásaš eanandoalošiehtadallamiin. Eanaš cealkámušat maid Sámediggi lea buktán nationála eanandoallopoltiikka hárrái, leat leamaš daid šiehtadallamiid oktavuodas. Sámediggi lea earret eará deattuhan man deatlaš lea sihkarastit sámi kultuvrra ávnnaslaš vuodu. Sámedikki evttohus rievdadit nationála eanandoallopoltiikka ii válđojuvvon vuhtii, ii ge Sámediggi ožžon miediheami ásahtit eanandoallopoltiikkalaš avádaga. Sámediggi lea jearran Ráđđehusas makkár váikkuhusat WTO-šiehtadusas livčče sámi eanandollui. Sihke dan oktavuodas ja eanandoalošiehtadusa mearkkašumiid oktavuodas lea Sámediggi deattuhan guovddáš eiseválddiid ovddasvástádusa sápmelaččaid ektui eamiálbmogin.

Árvobuvttadanprográmma sámi eanandoalu váste

Ovddit plána barggaid áiggi álggahii Eanandoalodepartemeanta árvobuvttadanprográmma biepmu váste. Boazodoallu oáččui iežas árvobuvttadanprográmma 2002:s. Sámedikki áigumušat evttohuvvon prográmmain ledje seamma go guovddáš VSP-biebmoprográmmas. Maŋgel čájehuvvui ahte sámi eanandoallit besse unnán ávkki dan prográmmas. Sámi eanandoalus ii leat leamaš árbevierrun buvttadit gálvvuid ja márkánfievrridit ovdamearkka dihte buktagiid dihto márkana várás. Eará guovlluin leat viidasitbuvttadanfitnodagat stuora oassi eanandoallobirrasiin. Dakkár fitnodagain lea buoret vejolašvuolta ovdamearkka dihte ovdánahttit buktagiid. Sámediggi lea ángiruššan ovdabarggus

Ráđđehusa árvobuvttadanprográmma vuoruhemiid ektui lotnolasealáhusaid váste sámi guovlluin ja sámi mátkkoštusealáhusa vuoruhemiid ektui.

Dán áigodagas lea Sámediggi deattuhan heivehit dili baicce lotnolasealáhusaid ovdánahttimii ovdal go ásahtit doaibmadoarjjaortnegiid. Luonddu- ja kultuvravuodđuduvvon mátkkoštusealáhusas leat čadahan máŋga gelbbolašvuodálokten kurssa ja máŋga mátkkoštusealáhusfitnodaga leat ožžon oastindoarjagiid. Deatalaš čoavddasánit sámi mátkkoštusealáhusas leat kvalitehta ja eaktivuođa deattuheapmi. Meahccealáhusas leat vuoruhuvvon suorggit leamaš sáivaguollebivddu ovddideapmi ja čáhpesmurjjiin ráhkadit viinna ja dearvvašvuodabiepmu.

Geahččalanrieggáid ovddastupmi Romssas sáhtta váikkuhit fierpmádaga buorideami eanandolliid ja geahččalanrieggáid gaska. Sámediggi lea maiddá čuovvolan barggu maid Deanu joatkaskuvla čadaha smávit ja báikkálaččat buvttaduvvon biepmu birra, gründerkursu ja álggahankursa birra. Lea šaddagoahhtimin buoret oktavuoha gaskal davvicatnama biepmu ja mátkkoštusealáhusa, ja jus mátkkoštusealáhus vuoruhá dan ovttasbarggu biebmobuvttadeddjiiguin de dat sáhtta viidat ovdánahttojuvvot. Mátkkošteaddjit ja mátkkoštusealáhus jearahit dihto márkanbuktagiid ja báikkálaš biepmu.

Guovddáš eiseválddiid ekonomalaš rámmat buori muddui mearridit man gánnáhahtti eanandoallu lea. Go guoská oastinguoluid de lea Sámi ovddidanfoanda juolludan ollu doarjagiid viiddidemiide. Maŋjel go foanda stuorui 2005:s de leat earenoamážit Ivvgu suohkanis viiddidan ollu šibitdáluid. Eanaš ruhtadanáššit ruhtaduvvojit ovttaš Innovašuvdna Norggain. Eanandoalloossodagas lea buorre diehtujuohkinbálvalus eanandolliide, nu ahte dat dieđut mat Sámedikkis leat kanaliserejuvvot suohkaniid bokte ja Sámedikki ruovttusiiduin.

Geavahanvuoigatvuođat Čáhppuhis Gáivuonas leat čielggaduvvon ja dasto lea báikkálaš olbmuin buorre vejolašvuohta ávkkástallat meahcceresurssaiguin iežaset eavttuid vuodul. Finnmarkku-opmodaga ásaheami dihte lea vejolaš geahččaladdat giligeavtmálliid dárbbaskeahtta geavahit riekteapparáhta. Sámediggi lea oassálastán norgga-suoma Deanučázadaga hálddašemi ovttasbargui. Bargu ii leat loahpahuvvon, muhto lea dárbbaslaš boahit ovttaoavilii čázadaga geavaheami ektui.

Sámediggi lea vuoruhá boraspiriid hálddašemi daid maŋimuš jagiin. Sámediggi lea leamaš mielde njealji boraspirelávdegottis ja boraspiriid hálddašemi guovddáš ovttasbargolávdegottis, ja dasa lassin lea Sámediggi mángii lokten áššin daid vaháigiid maid boraspiret dahket eanandollii ja boazodollii. Boraspiret leat áittan daid sávzzaide mat leat guohtumin meahcis. Jus sávzadoallu galgá gánnáhit de fertejit leat buorit guođohanguovllut gos sávzzat ahtanuššet bures ja gos leat unnán vahágit. Sámediggi lea iežas politihkas earret eará deattuhan ahte boraspiret eai galgga leat doppe gos šibihat ja bohccot guhtot.

4 Sámi eanandoallu

4.1 Historjá

Sámi álbmogis lea eanandoallu leamaš deatalaš ealáhus máŋga čuohte jagi. Hákon Jarl sagas leat mitalusat šibitdoalu birra sámiid gaskkas Norlánddas juo 900-logus. Arkeologalaš gávdnosat Finnmarkkus čájehit ahte šibitdoallu muhtun sámi báikkiin gávdnui juo 1300-logus.

Oapmedoallu dahje šibitdoallu lei heiveheapmi sámi guovlluin gitta 1700-logu rádjai. Dalle go kveanat boahtigohte 1700-logus de ovddiduvvui eanandoallu dainna lágiin ahte olbmot álge beldet ja gilvit eatnamiid. Eanandoalu álggu dovdomearka lei ekstensiiva heiveheapmi “nogle kør, faar og 1 eller 2 oxer at køre deres tømmer, veed(brende) og høe med”. Dasa lassin ledje olbmuin soames bohcco. Šibihiid dálvebiebmun láddjejedje suinniid meahcis ja jekkiin, ja dohpo sámmáliid, dakŋasiid ja jeahká-

liid. Rittus geavahedje earret eará tåggaid ja debbuid veahkan ja guollebázahusaid šibitbiebmun mat guhká ledje ge deatáleabbot šibitbiebmun go suoinnit. Eanandoallu ja šibitdoallu lei oassin buohtalága bivdduin, guolástusain, muorječoaggimiin ja giehtadujiin. Giehtaduojit ledje deatalaš buktagat lonuhusgávppis badjesápmelaččaiguin. Historijálaš perspektiivvas lea sámiiid ealáhusheiveheapmi leamaš dovdomearka stuorra dávggasvuodain. Máhtolašvuohta ja dáidu geavahit daid resurssaid mat ledje fidnemis čájeha ahte ledje stuorra variašuvnnat ealáhusheiveheamis áiggis áigái ja olbmuid ja guovlluid gaska.

Maŋŋá go ráđji Ruotain biddjojuvvui 1751:s de meroštalai stáhta iežas Finnmárkku eatnamiid eaiggádin ja vuovdigodii eatnamiid 1775 rájes. Dalle bođii dat vuosttaš nu gohčoduvvon ”Jordutvisningsresolusjon” ja formalalaččat šattai vejolaš eaiggáduššat eatnamiid Finnmárkku. 1863 ja 1902 mannosáš eanalágaid bokte mearriduvvui dáruiduhttinlinjá go stáhta šattai Finnmárkku eatnamiid eaiggát. 1902:s mearridii Stuorradiggi njuolggadusaid eanavuovdinlága mielde Finnmárkku mas čuožžu “Afhændelse må kun skje til norske statsborgere... som kan tale, læse og skrive det norske sprog og benytter dette til daglig brug” og “Udmaalt jordeiendom gis særskilt norsk navn”. Das go šattai vejolašvuohta eaiggáduššat eatnama eai šaddan makkárge stuorra váikkuhusat sámiiid eanandollui. Sámit geavahedje oamastanrievtti earáláhkai go norgalaš boanda, odel ii gávdnon ja eana juogaduvvui mánáid gaska ja viidáseappot mánáidmánáide. Eanavuovdinláhka dagahii dattetge dan ahte dat sámii boanddat geat háliidedje eaiggáduššat eatnama fertejedje váldit norgalaš goarggu.

1950- ja 60-logus rievdagodii servodat dainna lágiin ahte vuodđoealáhusaid ja iešbirgejumi sadijái boahtegodii eanet industiija ja spesialiseren eanandoalus ja guolástusas. Maŋŋá go meieriját ja njuovahagat huksejuvvojedje rievddai eanandoallu gávpeeanandoallun ja šattai vejolašvuohta diinet ruđaid. Sámi guovlluide bođii gávpeeanandoallu mealgat maŋŋelis go muđui riiki.

4.2 Mii sámii eanandoallu lea?

Nationála eanandoalpolitihka ovdáneami olis lea sámii eanandoallu rievdan nu ahte dat lea eanet standardiserejuvvon. Dál lea eanandoallu vuosttažettiin deatalaš ássan- ja barggolašvuodafaktivra sámii ássanguovlluin, ja dieinna lágiin dat lea deatalaš ávnnaslaš vuodđu sámii kultuvrra áimmahuššama oktavuodas.

Vaikko eanandoallu lea eanet standardiserejuvvon, de das leat ain máŋga beali mat earuhit sámii eanandoalu norgalaš eanandoalus. Dan oktavuodas sáhtta namuhit:

- **Buotbeallálaš ealáhusheiveheapmi.** Sámi ealáhusheiveheami dovdomearkan lea álohii leamaš buotbeallálašvuohta. Buotbeallálašvuođas ja ekstensiiva resursaávkástallamis lei dat dávggasvuohta mii lei dárbbaslaš sámiiid birgejupmái birra jagi, sihke go guoská resursafidnemii ja dietnasa fidnemii, vuovdinvejolašvuođaide. Ealáhusheiveheapmi lei njuolga dárbbaslaš go galggai fidnet birgejupmái ruđaid, ja lei strategiija riskka dássemis, vai lea buoret birgenvejolašvuohta.
- **Resursaoaidnu ja meahcceávkástallan.** Vátna resurssat resursaávkástallamis leat suodjaluvvon dávggasvuodain. Makkárge luondduriggodat ii guorbaduvvon oalát, muhto baicce ávkástalle mearálaččat iešguđetlágan resurssaiguin. Eanandoallu buohtalaga meahcceriggodagaiguin ávkástallamiin lea leamaš árbevirolaš sámii resursahálddašepmi. Ovdal lávejit ollu ávkástallat mehciin ja viežžat lassibiebmui ealliide, nugo jekkiid láddjet, doahpput jeahkáliid ja sámmáliid lassibiebmun giđdat jna. Ain dál lea meahcci deatalaš eanandollui nugo guođohanresursan, lassidienasin ja borramušjoatkan. Sávzadoalus lea meahcci dat deataleamos resursa. Vuonat mearrasámii guovlluin leat álohii leamaš deataleamos guovllut meahcceávkástallamis.
- **Riekteáddejupmi.** Sámi boares vieru mielde lea nuoramusas vuosttašvuoigatvuohta váldit badjelasas doalu. Dat lea leamaš ulbmillaš danne go nuoramusat dábálaččat lávejedje ássat guhki-musat ruovttus ja dieinna lágiin lávii sis leat stuorámuš ovdasvástáduš bargat doaluin dađistaga go vanhemat boarásmušve. (gáldu NOU 2003: 26 s. 111) Árbevuogatvuohtaláhka (Odelstven)

sámi servodagas ii leat sajáiduvvan nu bures ja dat lea leamaš veaháš riidogaskaoapmin sohka buolvasirdimiid oktavuodas, go boarraseamosat lávejit gáibidit doalu alcceseaset árbevuogitvuodá (odel) vuodul, go fas sámi boares vieru mielde galgá nuoramus joatkit doaluin. Dábálemos lei dattetge ahte nuoramus bárdni válddi badjelaset doalu, muhto dat sáhtii maid leat nieida jos son lei nuoramus. Muhto sámi guovlluid gaska ledje dattetge veaháš erohusat dán ektui.

- **Ekonomalaš heiveheapmi.** Dállodoallu, ekonomalaš buvttadandoaimma, lea ain eallimin sámi guovlluin. Dállodoallu lea dávgasis ja rašonealla ovttat mas lea ávki sosiálalaččat ja ekonomalaččat. Sámi dállodoalus ii leat leamaš nu ollu dáhpin čohkket kapitála ja laskadit badjelbáhaga.
- **Giella.** Sámegealla lea guovddáš máhtolašvuodá gáldu sámi ealáhusaid ja luondduádejumii birra. Sámi guovlluin lea giella hui guovddázis eanandoallobarggus. Sámegeallat leat ollu sierra sánit iešguđet beliide ja bargguide eanandoalus. Sáhtta oadjebasat dadjat ahte sámegeallat lea árjjalaš sátneriggodat ja ollu sierra sánit eanandoalu oktavuodas main boahhteáiggis ferte vára váldit.

4.3 Eanandoallu sámi kulturguoddin ja rievttálaš geatnegasvuodát

Eanandoallu lea hui deatalaš sámi kulturárbevieruid bisuheamis ja lea deatalaš bargoaddi sámi guovlluin. Ealáhusgullelašvuodá váikkuha sámi álbmoga identifiserema. Eanandoalus lea mearkašupmi sámi kultuvrii mángga dáfus. Eanandoallu ealáhusan addá ekonomalaš vuodá ássamii sámi guovlluin. Ássan árbevirolaš sámi guovlluin viiddis ádejumii lea dat deatalemos earkilfaktuvra sámi kultuvrra bisuheamis, gaskkusteamis ja ovddideamis. Go sámit leat bargan eanandoaluin mángga čuohtejagi, de ealáhus iešladdis dasa lassin dagaha dan ahte sámi kultuvra doalahuvvo.

Norga lea dohkkehan mángga internationála konvenšuvnna, julggaštusa ja šiehtadusa maid bokte sámi kultuvra erenoamážit suodjaluvvo. Deatalemos internationála riektenjuolggadusat leat 1966 mánnosaš ON konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuogitvuodáid hárrái 27. artihkkalis ja ILO-konvenšuvnna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešmearrideaddji riikkain. Guovddázis leat maiddá Biras- ja ovdáneami máilmmekonferánsa Agenda 21, 26. kapihtal, eamiálbmogiid ja sin servodagaid dohkkeheami ja nannema hárrái.

ILO-konvenšuvnna nr. 169 lea okta váldoprinsihppa eamiálbmogiid vuogitvuodáid hárrái ahte suodjalit ja viidáset ovddidit sin kultuvrra, ja ahte eiseválddiin lea geatnegasvuodá čadahit doaimabijuid maiguin doarjut dán barggu. 14. ja 15. artihkal guoská eanavuogitvuodáide, ja 23. artihkal geatnegahtta eiseválddiid dohkkehit giliealáhusaid j.d. deatalaš faktuvran eamiálbmogiid kultuvrra, ekonomalaš ceavcinnávca ja ovdáneami bisuheamis. Eiseválddit fertejit maiddá, jos lea dárbu, nannet ja ovdánahttit dákkár doaimma.

1966 mánnosaš ON konvenšuvnna siviila ja politihkalaš vuogitvuodáid hárrái 27. artihkkalis lea guovddáš mearrádus internationála rievttis minoritehtaid suodjaleami hárrái. Norgga eiseválddit leat dohkkehan sámiid minoritehtan ja dan bokte dan ahte sámiin leat vuogitvuodát dán mearrádusa ektui. 27. artihkkalis celko ahte minoritehtaid ii galgga vealahit nu ahte sis ii leat riekti, ovttas čeardda eará lahtuiguin, nannet sin kultuvrra, dovddastit ja geavahit sin oskku, dahje geavahit iežaset giela. Gažaldahkan lea leamaš vejolašvuodá positiivvalaččat vealahit. Vuodđolága § 110a ovdabargguin lea dán birra ságaskušson, ja dábálaš dulkon lea ahte dán mearrádusa vuodul sáhtta eiseválddiin gáibidit positiivvalaš doaimabijuid maiguin ollašuttit dáid geatnegasvuodáid. Nubbi eará guovddáš gažaldat lea leamaš 27. artihkkala kulturdoahpaga dulkon. Sámiid ektui eamiálbmogin dulkojuvvo dat dábálaččat nu ahte mearrádus guoská maiddá sámiid ollislaš kulturbarggu ávnnaslaš eavttuide. (Sd. dieđáhus nr. 41 (1996-97). Stuorradikki justisálavdegoddi celkkii Sámelága meannudeami oktavuodas čuoovvaččat: ”Komitea guorrasa dan ipmárdussii ahte stáhtas lea geatnegasvuodá positiivvalaččat váikkuhit dan ahte sámi álbmotjoavkkus leat ávnnaslaš eavttut nannet sin kultuvrra ja giela, oazžut váikkuhanfámu sin kulturhámi fysálaš ja ekonomalaš vuodáid” (Árvalus O. nr. 79 1980-87:5)

Sámiid riektedilli lea maŋit áiggis nannejuvvon Norgga láhkaaddimis, vuosttažettiin Vuodđolága § 110a, sámelága ja finnmárkkulága bokte.

5 Dáláš dilli sámi ássanguovlluid eanandoalus

5.1 Diehtovuodđu

Go áigu lagabuidda geahčadit sámi ássanguovlluid eanandoallostruktuvrra, de lea lunddolaš váldit vuolggasaji dain guovlluin mat leat Sámi ovddidanfoandda doaibmaguovllu siste. Statistisk sentralbyrå (SSB) ráhkadii sámi statistihka 2006:s SOF geografalaš doaibmaguovllu birra nugo dat lei 2005:s. SSB dadjá muhtun kommentáras statistihka birra ahte das go sámi ássanguovllut dáinna lágiin ráddjejuvvojit leat čielga heittot bealit. Čielgaseamos dain lea dat go SOF geografalaš doaibmaguvlui gullet dušše guovllut davábealde Sáltooduodara. Man geažil olles máttasámi ássanguovlu báhcá olggobeallái. SSB dadjá dattetge ahte ferte hutkat vugiid movt konkretiseret máttasámi ássanguovlluid nu ahte sáhtta ráhkadit sierra sámi statistihka mas dat leat mielde.

Go SSB lea ráhkadan sámi statistihka, de danne dat diehtovuodđu ii dávis dainna diehtovuoduin mii lei ovddit eanandoalldiedáhusas. Sáhtta dadjat ahte SSB sámi statistihka addá mealgat buoret vejolašvuodaid dadjat juoga juoidá sámi ássanguovlluid dálá eanandoallostruktuvrra birra.

Čuovvovaš gielddat leat mielde diehtovuodus:

Norlánda

Olles Divttasvuona suohkan ja oasis Narviikka, Hábmira ja Evenášši suohkaniin.

Romsa

Skániid, Loabáid, Ivvgu, Omasvuona, Gáivuona ja Návuona suohkanat ollásit, ja oasis Romssa, Rivttáid ja Ráisavuona suohkaniin.

Finnmárku

Guovdageainnu, Láhpi, Fálesnuori, Poršánnggu, Kárášjoga, Deanu ja Unjárjoga gielddat ollásit, ja oasis Áltta, Muosáid, Nordkáhpa, Davvisiidda, Gáŋgaviikka ja Máttá-Várjjaga gielddain.

5.2 Doallolohku

Doaluid lohku sámi ássanguovlluin lea njiedjan sakka. 1989:s rájes 2003 rádjai lea doaluid lohku geahppánan 1549:s 743:i, mii vástida badjel 50% geahppáneami.

Go buohtastahtta muđui riikkain ollislaččat, de leat sámi guovlluin eanemusat geahppánan doalut. Nasionála dásis ledje 99.382 eanandoallofitnodaga 1989:s ja 58.231 jagis 2003. (Gáldu SSB, Eanandoallostatihkka 2005 tabealla 1.2.) Dát vástida ahte doalut nasionala dásis leat geahppánan 41 %:in.

Tabealla 1 Eanadoallofitnodagaid lohku SOF-guovllus

	Eanadoallofitnodagat buohkanassii	Almmáiolmmoš váldodoallin	Nissonolmmoš váldodoallin	ii-persovnnalaš doalli
1989	1 549	1 245	283	21
1999	1 012	785	218	9
2000	980	760	212	8
2001	890	698	184	8
2002	819	638	166	15
2003	743	584	146	13

Gáldu: SSB, Sámi statistihkka 2006, tabealla 55

Seammás go doalut geahppánit, dáhpáhuvvá maiddá guovddášteapmi ja eanandoallu lea čoahkkanan stuorra eanandoallogielddaide. Muhtun guovlluin lea doaluid lohku geahppánan nu sakka ahte lea sáhka beanta eanandoalu goarráneamis. Sámedikkis ii leat doarvái buorre čilgehus dasa manne doaluid lohku geahppáneapmi sámi guovlluin lea stuorát go riikka dásis, muhto lea ágga navdit ahte dienas doaluin ii leat doarvái buorre ja ahte dálkkádat erehusat dagahit stuorát hástalusaid eanadollui sámi guovlluin go máddelat guovlluin. Dasto lea eanodoalus sámi guovlluin eanet oasi lotnolas- ja vuollekapitaliserejuvnon dálut, dat mearkkaša unnit dálut main eai leat leamaš stuorát viiddideamit, áinnas sávzadálut mat eará ealáhusaiguin/sisabođuiguin kombinerejit.

5.3 Eanandoalloeatnamat doaimmas ja gaskamearálaš doallosturrodas

Eanandoalloeatnamat mat leat geavahasas sámi ássanguovlluin leat sturron 1989 rájes. Areála viiddui 115 712 dekáras 1989:s 130 933 dekárii 2003:s, mii vástida 11 – 12% lassáneami. Dát mearkkaša ahte gaskamearálaš doallosturrodas sámi guovlluin stuorui 74 dekáras 1989:s 176 dekárii 2003:s.

Struktuvrasjónaliseremis lea stuorát leaktu sámi guovlluin go muđui riikkas, geahča kapihttala 5.2. Dasa lassin sulastišgoahhtá doallostruktuvra sámi guovlluin eanet dan mis lea muđui riikkas. Dattetge lea deatalaš muitit ahte areálavuoddu sámi ássanguovlluin ii njuolga sáhte buohtastahttit dainna mii muđui lea riikkas. Davimus riikkaoasis lea areáladárbu ollu oktavuodáin guovtti gearddi stuorát go Máttá-Norggas danne go Davvi-Norggas ii sáhte guktii jagis láddjet.

Tabealla 2 Eanandoalloareála doaimmas buohkanassii SOF-guovllus. Dekárat

	Eanandoalloareála doaimmas buohkanassii	Ruhtasšattut fuodđariin, suoinnit ja silosuoinnit	Buđehat	Eará šattut bealdduin ja gárddiin	Láddjoeana ja guohtoneana	Das belde- juvnon eana
1989	115 712	8 194	936	1 446	105 136	95 288
1999	133 772	8 735	598	478	123 961	109 720
2000	134 328	7 952	597	713	125 066	109 170
2001	132 718	7 196	639	512	124 371	108 217
2002	132 931	5 848	655	545	125 883	109 941
2003	130 933	5 671	503	553	124 206	108 224

Gáldu: SSB, Sámi statistihkka 2006, tabealla 49

5.4 Doallostruktuvra buvttahanhámiid mielde

Mielkki buvttadeapmi lea ain vuodđun distriktaeanandoalus, maiddá sámi guovlluin. Mielkki buvttadeapmi lea stuorámuš árvobuvttadeaddji doalu nammii ja das leat mearkkašahtti riekkis-

váikkuhusat gielddaide ja báikegottiide. Mielkebuvtadan doalut leat nugo tabealla vuolábealde čájeha, geahppánan 317:s 1989:s 220:ai 2003:s, mii vástida 30%. Seamma áigodagas lea gaskamearálaš doalu sturrodat sturron 12,4 mielkegusas gaskamearálaččat 1989:s 15,3 mielkegussii 2003:s. Riikkadásis dat lea lassánan 1999 rájes (eai leat logut 1989:sa) 2003:ii 13,8 šibihis 15,9 šibihii. (Gáldu: SSB, Eanandoallostatistihkka 2005 tabealla 3.5).

Riikkadásis buvttaduvvo mielki dál eanet go geavahuvvo. Maŋimus jagiin leat válđojuvvon atnui máŋga buvttadanmuddejeaddji doaibmabiju unnidan dihte ollislaš mielkebuvtadeami. 1997:s válđojuvvui atnui mielkeeriid oastin- ja vuovdinortnet. Dát ortnet lea váikkuhan eahpeiddolaččat sámi guovlluide. Dušše Finnmárkkus vuovde 71 mieldeboandda mielkeeri dan rájes go ortnet 1997:s válđojuvvui atnui jagi 2006 rádjai. Guvlui, gos eanandoallu lea uhcci ja gos mielkebuvtadeapmi illá lea deatalaš, váikkuha nationála ortnet eahpeiddolaččat.

Doaluid lohku main leat badjel jagi boares sávzzat ja gáiccat leat áigodagas 1989-2003 geahppánan 1082:s 492:ii, mii vástida 54,5 %. Nationála dásis lea sávzadoaluid lohku unnon 28.887:s 1989:s 19.909:ii 2003:s. (Gáldu: SSB, Eanandoallostatistihkka 2005 tabealla 3.1) Dát vástida 31 % geahppáneami. Gáicádoaluid lohku lea unnon 751:s 1999:s (1989 logut eai gávdno) 588:ii 2003:s. Áigodagas 1989 rájes jahkái 2003 lassánii doaluid gaskamearálaš sturrodat main ledje badjel jagi boares sávzzat SOF-guovllus 24,5 eallis 54,3 eallái. (Gáldu: SSB, Samisk statistikk 2006, tabell 55) Nationála dásis seamma áigodagas lassáneapmi lei 31,1 eallis doalu nammii 49,6 eallái. (Gáldu: SSB, Eanandoallostatistihkka 2005 tabealla 3.5) Dát mearkkaša ahte lassáneapmi elliidlogus doalu nammii SOF-guovllus lei 121 %, go dat nationála dásis lei 59 %.

Sávzadoalut leat miehtá enaš osiin sámi ássanguovllus, muhto dain lea erenoamáš stuorra mearkkašupmi sámi riddo- ja vuotnaguovlluin. Sávzadoaluid lohku lea eanemusat njiedjan ja nu leage riddo- ja vuotnaguovlluin leamaš negatiivvalaš ovdáneapmi, erenoamážit Finnmárkkus. Sávzaeláhus rahčá hástalusaiiguin maid lassánan meahceávkástallan buktá, sihke dábálaš geavaheami dáfus ja bora-spiriid geažil. Ealáhus rahčá maid oppalaččat fuones ekonomijain.

Tabealla 3 Eanandoallofitnodagat iešguđetlágan šibihiguin ja gaskamearálaš šibitlohku SOF-guovllus

	Eanandoallofitnodagat main leat					Šibitlohku guđege eanandoallofitnodagas			
	Gussaeallit	Gusat	Badjel 1 jagi boares sávzzat	Mielkegáiccat	Spiinnit	Gussaeallit	Gusat	Badjel jagi boares sávzzat	Mielkegáiccat
1989	388	317	968	114	29	23,5	12,4	24,5	55,2
1999	317	259	559	80	45	29,9	14,2	44,1	66,3
2000	297	246	539	76	34	30,3	14,6	45,3	68,8
2001	286	233	511	67	32	30,9	14,6	48,0	72,3
2002	269	228	476	60	28	32,8	14,8	51,1	77,2
2003	250	220	437	55	26	34,7	15,3	54,3	80,3

Gáldu: SSB, Sámi statistihkka tabealla 52

5.5 Vuovdedoallu

Árbevirolaččat lea sámi vuovdedoalu dovdomearkan leamaš várrugas čuollamat go lávejit válđit boaldinmuoraid, huksenávdnasiid ja čuolddaid lávvo- ja goahtehukseami. Muhtun guovlluin lávejit lahttet ja dieinna lágiin fievrridit hirssaid sahá lusa. Vuovdegeavaheapmi lea leamaš lunddolaš ja deatalaš oassi sámi guovlluid meahcegeavaheamis.

Váldomuorrašládja sámi guovlluin lea soahki. Sogiiguin ávkástallui eanemusat ja dat válđojuvvojedje sihke boaldámuššan iežas atnui ja vuovdinmuorran. Muoraid hatti ja jearaldaga geažil lea muorra-buvttadeamis šaddan gánnáhahti oalgeeláhus min guovlluin. Romssa fylkkas ja Norlándda davimus osiin ráhkaduvvojit sogaiguin maid sponpláhtat. Registreremat čájehit ahte Davvi-Norggas lastavuovddit (erenoamážit soagit) sihke lasket ja suhkot eanet ja eanet. Dál šaddet muorat johtileabbot go dat

čuhppojuvvojit, man geažil ollu resurssat misket meahccái ja guohtumiid kvalitehta hedjona. Maiddái boazodollui lea ávkkálaš go vuovddit čuhppojuvvojit ja dikšojuvvojit ja go guohtoneatnamat doalahuvvojit.

Beahcevuovddit leat leavvan gitta Davvi-Norgga siskkit osiide. Beahci lea deataleamos ekonomalaš meahcceresursa ja dat geavahuvvo fiellun, hirsan ja meahccepanelan. Sámi guovlluin lávejit dábálaččat leat smávva sahat, mat dávjá ledje eanandoalu oalgealáhussan. Guossa lea dábálaččat buktojuvvon riikaoassái ja lea dat muorrašládja maid eanemusat leat gilván. Sámi guovlluin dat ii gávdno nu ollu.

Strategisk Bygdeutviklingsplan for Finnmark 2005-2008 nammasaš plána logut čájehit man ollu fylkkas leat vuovdedoalloopmodagat ja vuovdeareálat. Vuovdekultuvrra loguid vuodđun lea mañimus vihtta jagi gaskamearri. Logut čájehit ahte šaddu lea mealgat stuorát jahkásaččat go geavaheapmi, geahča tabealla dás vuolábealde.

Tabealla 4 Vuovdedoalloopmodagat ja vuovdeareála Finnmárkku fylkkas

Vuovdedoalloopmodagaid lohku	1 163
Ollislaš vuovdeareála (daa)	12 500 000
Ávkkálaš vuovdeareála goahcevuovdi (daa)	829 000
Ávkkálaš vuovdeareála lastavuovdi (daa)	150 000
Bissovaš goahcevuovdi (m ³)	1 900 000
Bissovaš lastavuovdi (m ³)	5 000 000
Ollásit gilvojuvvon areála (daa)	20 000
Jahkásaš gilvin (daa)	200
Jahkásaš gaskamudden (daa)	2 500
Jahkásaš šaddu goahcevuovdi (m ³)	130 000
Lastavuvddiin jahkásaš ávkkástallan (m ³)	20 000
Goahcevuvddiin jahkásaš ávkkástallan (m ³)	1 500
Jahkedoaimma ollásit	30
Ávkkálaš goahcevuovdi suodjaleapmi (daa)	132 604
Goahcevuvddiid suodjaleapmi %:in ávkkálaš vuvddiin	16 %

Gáldu: Strategisk Bygdeutviklingsplan for Finnmark 2005-2008, kapihtal 2.6.

Logut čájehit ahte Finnmárkkus lea mealgat stuorát geavahanvejolašvuhta. Strategalaš giliovddidan-plánas čujuhuvvo earret eará ahte lea vejolašvuhta lasihit báikkálaš árvobuvttadeami muorra-buvttademiin ja eará bioenergiijaulbmiliiguin. Namuhuvvo maiddái vejolašvuhta háhkat dietnasa smávtilágan doaimmaiguin nugo ceahkkumiin ja meahccepanelaiguin. Sámediggi oaidná stuorra vejolašvuoda lasihit čuohppama maiddái eará sámi ássanguovlluin.

5.6 Eará buvttadeamit

Eanaš eanandoallu sámi guovlluin lea šibitbuvttadus nugo mielki, sávzzat ja gáiccat. Sámi guovlluid eanandoallu buvttada dattetge ollu eará buktagiid go dáid. Earret eará gávdno buvttadus nugo spiinnit, villaspiinnit ja biebmolottit. Mañimus áiggiid leat ollu doalut buvttadišgoahtán suinniid vuovdimassii. Dát leat dattetge sorjavaččat das ahte lea árjjalaš ja nana eanandoallu mii sáhtta oastit suinniid. Dálkkádatrievdamiid geažil ja go bohccuid ealát fuotnu, sáhttet boazodoallit gártat eanet go ovdal oastit suinniid. Suoidnebuvttadeapmi lea maid deatalaš kultureatnadaga bajásdoallamii.

Ođđaset buvttadusain sáhtta namuhit honnetbuvttadeami ja urtasiid šaddadeami. Heastadoallu lea dábalaš lotnologa eará buvttadusain, muhto leat maiddái doalut mat erenoamážit fáallet vásihusaid ja feara makkár doaimmaid heastaiguin. Heastadoalut leat laskan mealgat, ja lea eanaš nuorra nieiddaid astoáiggedoaimma, muhto dát doaimma lea mielde addimin leavttu eanandoalu árvobuvttadeapmái.

5.7 Barggolašvuohta eanandoalus

Sámi identitehta ja kultuvra čatnasit lávga árbevirolaš sámi ealáhusaide. Sámi ássanguovlluin leat leamaš vuodđoealáhusat ealáhusaid gaskkas eanemusat ja leat ain. SOF-guovllus davábealde Sáltođuoddara barget eanandoalus, vuovdedoalus, guolástusas (ja boazodoalus) 1831:s SSB loguid mielde. Dát lea 10,3 % bargiin, geahča tabealla dás vuolábealde. Nissonlohku dain ealáhusain lea mealgat unnit go albmáid mearri. Albmáid gaskkas leat 16,0 % ja nissonolbmui dušše 3,7 % barggus ovttá dain ealáhusain.

Riikadásis barget 3,4 % vuodđoealáhusain. (Gáldu: SSB, Registervuodot barggolašvuodastatistihkka, 4. jahkenjealjahas 2006, tabealla 9). Sámi guovlluid eanandoalus barget mealgat eanet olbmot go riikadásis muđui. Vuodđoealáhusaid bokte leat sámit álohii beassan ovddidit ja bisuhit sin kultuvrra ja giela. Go vuodđoealáhusat suodjaluvvojit ja ovddiduvvojit sámi guovlluin, de nanne dat maiddái sámi álbmoga ássan- ja bargovuodávejolašvuodaid.

SSB logut čájehit ahte geavaheaddji ja náittosbeallálaš bargaba sullii 1 jahkedoaimma doalu nammii (SSB: eanandoallohkan 1999). Doaluid lohku sámi guovlluin lea 743, geahča kap. 5.2. Dát mearkkaša ahte 1831 gaskkas geat barget vuodđoealáhusain leat birrasii 40 % barggus eanandoalus.

Tabealla 5 Barggolašvuohta vuodđoealáhusain

Barggolašvuohta proseanttain 2004:s juogaduvvon ealáhusjoavkkuid gaskka SOF-guovllus davábealde Sáltođuoddara. SOF-guovllu 2005 juogadeapmi lea biddjon vuodđun.	Goappašat sohkabealit	Albmát	Nissonat
SOF-guovlu davábealde Sáltođuoddara buohkanassii	100,0	100,0	100,0
Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolástus	10,3	16,0	3,7
Industriija ja bákteruvkedoaimma	7,2	10,0	3,8
Olju ja luonddugássa roggan	0,3	0,5	0,0
El-fápmu ja čáhci	1,1	1,7	0,3
Huksen- ja rusttetoaimma	8,2	14,3	1,0
Gálvogápmi, hotealla- ja restaurántadoaimma.	13,6	12,6	14,8
Fievrrideapmi ja gulahallan	6,5	9,8	2,5
Finánsabálvalusat	0,5	0,5	0,6
Fitnodatbálvalusat, opmodatoaimma	3,9	4,5	3,2
Almmolaš háldd., suodjalus ja sosiáladáhkádušat	10,9	10,8	10,9
Oahpahus	10,1	6,5	14,4
Dearvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	22,2	7,9	39,0
Eará sosiála ja peršovnnalaš bálvalusat	4,6	4,1	5,1
Namutkeahces	0,7	0,7	0,7

Gáldu: SSB, Sámi statistihkka 2006, tabealla 39

5.8 Eanandoalu riekkisváikkuset

- Eanandoallu čatnašuvvá eará ealáhusaide mángga láhkai, earret eará:
- Eanandoallu addá olles dahje oasseáigge bargofámu eará ealáhusaide
- Eanandoalus leat resurssat nugo areálat, huksehusat ja mašinnat mat sáhttet leat vuodđun eará ealáhusaid ovddideapmái
- Eanandoalu olbmot sáhttet ásahtit bargosajiid eará ealáhusain go eanandoalus

- Eanandoallu dárbbáša eará ealáhusaid gálvvuid ja bálvalusaid, sihke investeremiid ja golahusa oktavuodas
- Eanandoallu buvttada gálvvuid maid eará ealáhusat sáhttet náláštuttit

Eanandoalu riekkisváikkuhussan sáhtta lohkat barggolašvuoda ja ekonomalaš gávpejođu guovllus ja gielddas. Eanandoallu lea dakkár vuoddealáhus mii váldoáššis fievrrida gálvvuid eret guovllus ja mii buvttiha doaimmaid bálvalussektuvrii ja eará das vuolgahuvvon doaimma.

Ollu fitnodagat vuvdet gálvvuid ja bálvalusaid eanandollui, ja eanandoallogálvvuide čatnasa viiddis náláštuttin- ja gávppašandoaibma. Ollu dain bargguin mat ovdal dahkkojedje doalus, leat earát váldán badjelaset ođđaset áiggi.

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) geavaha "Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2005" dienas- ja barggolašvuodamultiplikáhtorin 1,5. Dat mearkkaša ahte juohke jahkedoaibma mii čadáhuvvo eanandoalu vuoddebuvtadusas lea sullii dat seamma go bealle jahkedoaibma eará ealáhusain. NILF čállá dattetge ahte dienas- ja barggolašvuodamultiplikáhtora dássi lea eahpesihkar ja vuodduvvo boares analysaide 1984:s. Multiplikáhtora váikkuhus molsašuddá guovlluid ja doaimmavugiid gaska. Sámedikki árvoštallama mielde lea multiplikáhtora váikkuhus sámi ássanguovlluin 1,5.

Tabealla 6 Barggolašvuoha eanandoalus

	Jahkedoaibma
Njuolga barggus eanandoalus	743 jahkedoaibma
Barggus eará ealáhusain multiplikáhtor 1,5 váikkuhusain	370 jahkedoaibma
Eanandoalu ollislaš barggolašvuoha	1 100 jahkedoaibma

Eanandoalu ollislaš barggolašvuoha sámi guovlluin lea 1100 jahkedoaibma go váldá vuhtii daid riekkisváikkuhusaid mat eanandoalus leat eará ealáhusaide.

Eanandoalus leat eará deatalaš riekkisváikkuhusat go mat bajábealde leat ožžojuvvon mielde. Eanandoalu riekkisváikkuhusat leat:

- **Lokaliserenfaktuvra.** Bisuha ássama sámi guovlluin mii fas lea deatalaš sámi kultuvrra ja sámegeiela doalahepmái. Dieinna lágiin váikkuha eanandoallu nationála ja internationála geatnegasvuodaid ja ovddasvástádusa ollašuttima go guoská sámi kultuvrra, giela ja servodateallima sihkkarastimii.
- **Bálvalusdássi giliin.** Eanandoalu geažil šaddá eará doaimma ja dat addá ekonomalaš vuodu bálvalusdási bisuheapmái gielddain.
- **Kultureatnadat.** Eanandoallu hálddaša ja bisuha kultureatnadaga sámi guovlluin, ja dasto sosiála ja kultuvrralaš kvalitehta giliin.
- **Bufferdoaimma bargomárkanis.** Eanandoallu lea doallan dahje geavahan bargonávccaid dain áigodagain goas lea leamaš alla bargguhisvuoha. Bargonávccaid geavahepmi eanandoalus lea dávggas, erenoamážit go eanandoallu lea bearašdoaimma ja bearašbargonávccaiguin ávkkástallojuvvo dávgasit ja dat leat oktiordnejuvvon.
- **Dállodoallu.** Eanandoallu lea dávjá oassin ealáhusávkástallamis lotnolaga eará ealáhusaiguin ja dienasgálduiguin man oktavuodas dálldollui sihkkarastojuvvo dohkálaš dienasdássi. Dállodoallu ekonomalaš ovttadahkan lea leamaš árbevirolaš ja deatalaš heivehepmi sámi guovlluin.
- **Giella ja kultuvrralaš mihtilmasvuoha.** Ealli eanandoallu váikkuha daid osiid bisuheamis sámi gielas mat leat mihtilmasat ja erenoamážit eanandoalus. Almmá eanandoalu haga šaddá sámegeiella geafit. Eanandoallu váikkuha maiddá kultuvrralaš mihtilmasvuoda doalaheami iešguđet osiin sámi ássanguovlluin, omd. mearrasámiid ja boazodoallosámiid mihtilmasvuoda.

Eanandoallu ja buotbeallalaš bargo- ja ealáhuseallin lea sorjavaš nubbi nuppis ássama ja barggolašvuoda doalaheami oktavuodas sámi guovlluin. Eanandoallu okto ii sáhte bisuhit ássama ja bálvalusdási

giliin, ja dan ii sáhte maid eará ealáhuseallin okto dahkat. Muhtun ferte jearahit gálvvuid ja bálvalusaid jos lagašgávpi, kafeeja ja bensinstášuvdna galget ceavzit. Eanandoallu lea vuoddoealáhus mii dárbbasa eará sektuvrraid gálvvuid ja bálvalusaid. Bargit eanandoalus ožžot dietnasa mii geavahuvvo oastit gálvvuid ja bálvalusaid báikkálaš ealáhuseallimis. Dieinna lágiin ávkkástallet eanandoallu ja eará ealáhusat guđet guimmiineasetguin.

5.9 Árvobuvttadeapmi eanandoalus

Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) ráhkada jahkásaš doaibmaguorahallamiid eanandoalus. Dát statistihkka lea vuodđuduvvon rehketdollui ja soaittahagas välljejuvvon doaluid dieđuide miehtá riikka. Ollásit guoská iskkadeapmi 928 dollui 2005:s. Davvi-Norggas ledje mielde 113 doalu, main 59 ledje Norlánddas, 39 Romssas ja 15 Finnmárkkus. Doaibmaguorallamat bidjet vuodu earret eará jahkásaš eanandoallošiehtadallamiidda.

Tabealla vuolábealde čájeha mielke- ja biergobuvttadeami Davvi-Norggas 2005:s. Okta jahkedoaimma lea 1845 diimmu. Dan golmma mielke- ja biergobuvttadusas gussaelliid, gáicámielkebuvttadusa ja sávzabiergobuvttadusa hárrái lei iešguđet sturrodat, ja dain ledje sierralágan bargogáibádusat ja ekonomalaš boadus.

Tabealla 7 Doaibmavuogit 2005

	Mielki, gussaeallit	Gáicamielki	Sávzza biergu
Oasseváldidoaluid lohku	71	15	16
Eanandoalloareála, dekárat	290	123	184
Diimmut geavahuvvon eanandollui	3 504	2 928	2 187
Doaibmabadjebáza doalu nammii ruvnnuiguin	279 500	221 100	128 100
Mávssut bargguide/dahje kapitála jahkedoaimma nammii ruvnnuiguin	175 300	172 700	152 400
Nettodienas doalu nammii ruvnnuiguin	446 100	474 900	405 400
Man ollu vealgi, %:guin	53	55	24

Gáldu: NILF – doaibmaguorahallamat eanandoalus, dievasmahtti preassadieđáhus 29.11.06, Bodáddjo distriktakantuvrras.

Ollislaš árvobuvttadeapmi lea deatalaš lohku servodatekonomalaš geahčastagain. Earjalastojuvvon lea árvobuvttadeapmi sámi guovlluid eanandoalus meroštallojuvvon doalu nettodietnasa vuodul, juogaduvvon doallošlájaid.

Tabealla 8 Meroštallojuvvon ollislaš nettodienas sámi guovlluin

	Doaluid lohku	Doalu nammii	Submi
Buot sávzadoaluid ollislaš buvttadusdienas	437	405.400	177.159.800
Buot mielkedoaluid ollislaš buvttadusdienas	220	446.100	98.142.000
Buot gáicadoaluid ollislaš buvttadusdienas	55	474.900	26.119.500
Ollislaš buvttadusdienas ruvnnuiguin			301.421.300

Ollislaš árvobuvttadeapmi sámi guovlluid eanandoalus lea 300 miljon ruvno. Dasa lassin lea meahceávkástallan álohii leamaš deatalaš sámi guovlluid eanandollui. Dattetge lea váttis meroštallat makkár ekonomalaš mearkkašupmi das lea eanandollui. Luossabivdu lea leamaš deatalaš meahce-resursa sámi guovlluide. Ovdamearkka dihte bivdojuvvui Deanujogas 2006:s sullii 46 tonna luossa Norgga bealde, maid gaskkas sullii 60% manai luossareiveaiggádiidda. Dat logut maid leat árvvoštallan luossabivddus leat vuosttašgiehtaárvvut ja daid sáhtta dieđusge stuorruđit go váldá atnui eanet viidásetnáláštuttima. Dieđusge ieš luossa buvttan, muhto maiddá luossabivdu mátkkoštus-buvttan, mas mielde doaimmat ja láchimat nugo idjadeamit, suhkan, serveren jna.

5.10 Boraspiret

Sárvzadoalut gillájit fámuhisvuodáin boraspirehálddašeami geažil. Boraspirehálddašeami ulbmil ahte sáhttit bisuhit sihke ceavzilis boraspirenáli ja ealli eanandoalu buktá ollu hástalusaid goappašiid beliide. Stuorradiggedieáđáhusas nr. 15 (2003-2004) "Rovvilt i norsk natur" (boraspiriid birra Norgga luonddus) muittuha komitea ahte Norggas lea geatnegasvuohta sihkkarastit ahte buot stuorra boraspirenálit sáhttet eallit Norgga luonddus. Seammás celkkii komitea ahte ain ferte leat vejolaš bargat eanandoaluin boraspireguovlluin nu ahte dat gánniha.

Vaháгат maid boraspiret leat dagahan leat laskan 2003 rájes 2006 rádjái. 2006:s attii Romsa buhtadusa 521 sárvzza ja 3365 lábbá ovddas, ja 2003:s addojuvvui 433 sárvzza ja 2980 lábbá ovddas. Geatki dat lea sárvzzaid ja lábbáid stuorámuš vašálaš Romssas, doppe buhtaduvvojedje 2162 ealli 2006:s. Dasto 627 ealli maid albbas lei goddán. Dasa lassin máksojuvvui buhtadus 111 ealli ovddas maid gonagasgoaskin lei goddán ja 101 ealli maid guovža lei goddán.

Finnmárkkus lea guovža stuorámuš vahátdahkki sárvzadoalus. 2006:s máksojuvvui buhtadus 351 sárvzza ovddas maid guovža lei goddán. Geatki lea nubbin stuorámuš vahátdahkki ja 254 sárvzza ovddas maid geatki lea goddán máksojuvvui buhtadus, ja dasto boahá albbas 202 ealli ovddas lea máksojuvnon buhtadus maid albbas lea goddán. Ii ovttage sárvzza ovddas máksojuvvui buhtadus maid gonagasgoaskin dahje gumpe lei goddán 2006:s.

Tabella 9 Máksojuvnon buhtadus Finnmárkkus ja Romssas juogaduvvon jagiid mielde

Jahki	Ohcamiid lohku	Luitojuvvon		Massojuvvon		Buhtaduvvon		Submi	Sárvzzaid/lábbáid lohku mat leat buhtaduvvon, juogaduvvon vahátdahkkiid gaska					
		Sárvzzat	Lábbát	Sárvzzat	Lábbát	Sárvzzat	Lábbát		Albbas	Geatki	Guovža	Gumpe	Goaskin	Eará
2003	46	4425	6958	217	771	106	448	987956	104	447	3	0	0	0
2004	38	3577	5476	238	673	96	276	729054	195	175	0	0	1	1
2005	49	4393	7084	436	999	291	561	1850281	152	280	407	0	5	8
2006	40	3797	6045	337	935	232	575	1752213	202	254	351	0	0	0
Romsa														
2003	270	23022	37863	1079	5786	433	2980	5574888	855	1171	82	0	93	1212
2004	242	21601	35730	1019	5761	401	2907	5463919	735	1561	125	0	98	789
2005	241	22958	37312	1286	6761	582	3647	7239987	796	2187	89	0	121	1036
2006	236	23015	37897	1173	6436	521	3365	6827172	627	2162	101	0	111	885

Gáldu: Luondduhálddašan direktoráhta

5.11 Kultureatnadat rievdadusas

Kultureatnadaškan oaivvilduvvojit eatnamat maid olbmot leat dikšon ja gilván ja mat leat šaddan eanandoalu guhkes áiggi kultiverema bokte nugo šibitdoalu, (guođoheapmi ja fuođdarbuvttadus) ja eatnama dikšuma bokte dálldollui (bealddut). Dál lea kultureatnadat billašuvvamin go eanandoallu ollu báikkiin lea heaittihuvvon. Dán geažil hilskuluvvet, bohtuluvvet/suovkaluvvet ja meahcciluvvet dat eatnamat mat ovdal ledje gilvojuvnon dahje geavahuvvojedje láidumin. Dieinna lágiin billašuvvet eanandoalloeatnamat ja geahčastat billašuvvá. Dasa lassin luskkiidit vistit ollu báikkiin.

Eananláhka dadjá oppalaččat ahte gilvojuvnon eana galgá dikšojuvvot. Eatnamiid sáhtta ieš dikšut dahje láigohit eará dolliide. Eanasuodjaleapmi lea vuoruhuvvon nátionála mihttomearri. Guovddáš báikkiin ferte eastadit heaittiheami, ja giliin fas ferte hehttet vesáluvvama.

Kultureatnadat lea deatalaš buot guovlluin. Kultureatnadat addá gullelašvuoda sidjiide geat leat eret doppe, ja addá vásihusaid mátkkošteaddjiide. Ealli kultureatnadat addá luondduvásihusaid ja lea loaktinfaktuvra sidjiide geat ássat ja johtet. Hurtigrute-máđiijas lea ássamis ja kultureatnadagas mearkkašupmi, dan ektui maid mátkkošteaddjit sáhttet oaidnit. Rabas johttingeainnut leat deatalaččat dainna jurdagiin ahte mii galgat beassat oaidnit min luonddu. Dás lea sáhka sihke psyhkálaš ja fysálaš dearvvašvuodas.

Árvvolaš visttiid divodandoaimmabijut leat deatalaččat kulturmuittun. Jos ollugat sáhtášedje searvat kulturmuittuid ja kultureatnama seailuhanbargui, de sáhtášii boares bargovuogi fievrridit viidáseabbot. Gaskkustuvvon historjját ja duođašteapmi leat deatalaččat go galgá leat oktavuoha kulturmuittuide ja kultureatnamii. Diehtjuohkimiin addojuvvo áddejupmi kultureatnadaga ja kultureatnadaga árvvuid birra.

Buoremus vuohki dikšut eanandoalu kultureatnadaga lea ahte eanandoallu ávkkástallá eatnamiiguin ja guođoha daid. Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta addá almmolaš doarjaga eanandollui birasáŋgiruššamiid váste mángga doarjjaortnega bokte. Dat leat nationála, regionála ja gieldalaš birasdoarjagat.

Tabealla 10 Doarjagiid sturrodat Finnmárkku fylkkas lei 2006:s:

	Miljon ruvnnuiguin
Nationála buvttadandoarjja	33,3
- Areála- ja kultureatnadatdoarjja	
- Elliid meahceguođohandoarjja	2,4
- Elliid guođohandoarjja	1,1
Regionála birasdoarjja eanandoalus (jahkásaš dikšun ja guođoheapmi kultureatnadagas)	2,1
Giieldalaš birasdoarjja SMIL (visttiid divodeapmái ja beldejuvvon eatnamiid ođđasis ráhkadeapmái)	1,5
Giieldalaš vuovderuđat (gilvimiidda, njáskamiidda j.d.)	0,6

Finnmárkkus guhtot meahcis oktiibuot 25 000 sávzza ja lábbá. Dasa lassin guhtot 5 000 gussaealli gittiin seamma fylkkas, mat juohkásit 160 doalu gaska.

Romssas leat čuovvovaš juolludanrámmat biras- ja kultureatnadahkii 2007:s:

SMIL – doarjja sierralágan birasdoaimmaide eanandoalus: 3 800 000 ruvnnu

NMSK – doarjja ealáhus- ja birasdoaimmaide vuovdedoalus: 2 000 000 ruvnnu

6 Rámmaeavttut

6.1 Guovllulaš rámmaeavttut

Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta addá juohke jagi ruđaid Innovašuvdna Norgii ja fylkkamánnii giliovdideapmái. Departemeanta lea lánkaásahusaiguin addán njuolggadusaid giliovdidanruđaid geavaheapmái 2007:s. Eanandoalloguovdásaš ealáhusovddideami ulbmilin lea háhkat gánnáhahti bargosajiid ja váikkuhit ássama ja bargolašvuoda olles riikkas. Departemeanta deattuha ahte eanandoallopoltihkka oppalaččat ja eanandoalloguovdásaš ealáhusovddideapmi erenoamážit galgá leat gaskaoapmin distriktapolitihkalaš mihttomeriid juksamis.

Giliovddidanfoandda ruđat leat deataleamos váikkuhangaskaoamit Eanandoallo- ja biebmodepartemeanttas maiguin juksat ealáhusovddideami mihttomeari ja eanandoalu oktavuodas. Dán oktavuodas lea fylkkamánnis, Innovašuvdna Norggas, fylkkagiielddain ja gielddain hirbmat deatalaš sadi, guđesge sierra – ja erenoamážit ovttasbarggus. GO-ruđaid ulbmilin lea láchit diliid ealáhusovddideapmái vuodđun guhkes áiggi, gánnáhahti árvobuvttadeapmái ja lávdaduvvon ássamii eanandoalu resurssaid vuodul oppalaččat ja eanandoallopmođagaid vuodul erenoamážit.

Eanandoallošiehtadallamiin 2006:s šadde bealit ovttaoavilii ahte Norlándda, Romssa ja Finnmárkku fylkkain ja Namdalenis ii galgga leat bajimus ráđji man ollu sáhtta oážžut doarjaga. Doarjja sáhtta addojuvvot doaimavisttiid investeremiidda gitta 30 % ráđjai dohkkehuvvon gollumeroštallamis. Dasa lassin sáhtta addojuvvot loatna reantodoarjjan, nu ahte doarjaga ja reantodoarjjaloana submi sáhtta addojuvvot gitta 80 % dohkkehuvvon gollumeroštallamis.

Tabella 11 GO-ruđat leat juogaduvvon čuovvovaččat 2007:s golmma davimus fylkkas:

	GO-dorjja	Loatnarámma vuodđun reantodoarjagii
Norlánda	26,5	50,4
Romsa	17,9	37,8
Finnmárku	12,4	26,6
SUBMI RIIKKAS	371,0	700,0

Tabella 12 Ruđat ekologalaš eanandollui 2007:s golmma davimus fylkkas:

	Submi ruvnnuiguin
Norlánda	400 000
Romsa	400 000
Finnmárku	375 000
SUBMI RIIKKAS	7 000 000

6.2 Nasionála rámmaeavttut

Ráđđehusa eanandoallopolitihka váldolinjját oidnojit Soria Moria-julggaštusas ja stáhtabušehtas. Stuorradiggedieđáhusas nr. 19 (1999-2000) leat maiddá eanandoallopolitihka deatalaš eavttut.

Soria Moria-julggaštusas dadjá Ráđđehus earret eará čuovvovaččat eanandoalu birra:

"Landbruket spiller en viktig rolle for bosetting og sysselsetting i store deler av landet. Landbruket i Norge har flere funksjoner: produsere trygg mat og sikre matforsyningen og samtidig bidra til sysselsetting og bosetting over hele landet. Landbruket er mangfoldig og omfatter jordbruk, skogbruk, beitebruk og reindrift, og den er viktig også for næringer som reiseliv, kultur og næringsmiddelindustri. Norske matjord er en begrenset ressurs som det er et nasjonalt ansvar å ta vare på for våre etterkommere. Målet er å opprettholde et levende landbruk over hele landet."

Dasto oidno viidáseabbot ahte Ráđđehus háliida earret eará addit doaimadoarjjaortnegii čielgaseabbo distriktaprofiila, ángirusšat giliovddidandoaimabijuiguin ja ovddidit odđa politihka duottarguovlluide.

6.3 Internasionála rámmaeavttut

WTO-šiehtadallamiid mat leat jođus, bohtosis šaddá leat stuorra mearkkašupmi sámi ássanguovlluid eanandollui. Lea hui eahpesihkar goas dákkár siehtadus vejolaččat sáhtta leat gárvvis ja makkár sisdoallu das lea. Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta lea ráhkadan áigequovdilis stáhtusa WTO-šiehtadallamiin eanandoalu oktavuodas. Stáhtus lea áigequovdilastojuvvon 2007 njukčamánu.

Departemeanta dadjá ahte dat váddáseamos šiehtadallanfáttát eanandoalus čatnasit márkanvejolaš-vuođaide, ja čatnasit erenoamážit oppalaš tuollovuoládusaide ja movt meannudit sensitiiva ja erenoamáš eanandoallobuktagiid ja man viidát. Daddjojuvvo ahte leat maiddá ollu stuorra čovddetkeahces váttisvuođat eará šiehtadallansurggiin go eanandoalus.

Ministtarčoahkkimis Hongkongas juovlamánus 2005 šattai ovttaoaivilvuohta ahte buotlágan eksporta-doarjagat galget heaittihuvvot ovdal go jahki 2013 nohká. Stuorra oassi dain sihkkuojuvvojit implementerenáigodaga beallemuttos, mii mearkkaša ovdal go jahki 2010 lea nohkan. Eavttuid ektui movt earalágan eksportadoarjagat, omd. eksportakredihtta, stáhtagávpefitnodat ja biebmogálvo-veahkki galget meannuduvvot, galgá šaddat ovttaoaivilvuohta ovdal cuoŋománu loahpa 2006:s. Dasto šattai ovttaoaivilvuohta das ahte buot dávvirat (meroštallojuvvon tuollolinján) galget juogaduvvot njealljin báddin dađi mielde man alla tuollomáksomearit dain leat. Iešguđet tuolloluoitimat galget dahkkojuvvo dađi mielde dain dávviriin makkár báddái gártet, dainna vuolggasajiin ahte alimus tuollomáksomearit galget eanemusat unniduvvot. Seammás galgá sáhttit meroštallat muhtun buktagiid sentitiivan, ja dain galgá unnibut vuoliduvvot tuollu. Go guoská siskkáldas doarjagii, šattai ovttaoaivilvuohta ahte lahttoriikkat juogaduvvojit golmma báddái dađi mielde man alla siskkáldas doarjjadássi dain lea, ja dat riikkat main lea alimus doarjjadássi galget vuolidit siskkáldas doarjaga eanemusat. EO gártá dalle bajimus báddái, USA ja Japána nubbin ja buot eará riikkat dan maŋimus báddái. Seammás šattai ovttaoaivilvuohta das ahte dat riikkat dan goalmát báttis main lea alla relatiiva doarjjadássi (das Norga maid mielde) galget sihkkut veaháš eanet. Das man ollu sihkkut tuollovuoládusaid ja siskkáldas doarjaga, galgá šaddat ovttaoaivilvuohta ovdal cuoŋománu 2006 loahpa.

Juovlamánu 2005 ovddosmannanplána ii leat čuvvojuvvon. Vuolggasadjin lea dattetge ahte tuollo-máksomearit ja doarjjadássi galget unniduvvot.

Dat riikkat main lea alimus doarjjadássi galget unnidit eanemusat. Doarjjaoassi buvttadanárvvu ektui lea alimus davimus riikkaosis – ovttaskas doaluin (dat unnimusain) lea doarjjaoassi gitta 60 % rádjai. 2003 doaibmaguorahallamiin leat doarjagat eanandoalus rehkenastojuvvon dietnasiid ektui. Romssas ja Finnmárkkus leat doarjagat 57 % ja 53 % buvttadandietnasiin. Vástesaš logut Østfolddas ja Hedmárkkus leat 18 % ja 25 %. Buvttadandoarjagiid unnideapmi eanandoalus čuočá eanemusat guovlluide main leat alimus doarjagat, mii mearkkaša sámi guovlluide. Østlandii dat ii čuoza seamma sakka danne go doarjagat eai leat nu stuorra oassi buvttadanárvvus go davimus riikkaosis.

7 Hástalusat sámi guovlluid eanandoalus

7.1 Dárbu buoridit gánnáhahttivuođa ealáhusas

Eanandoalu dietnasat bohtet márkanhattiin ja njuolga doarjjan eanandoallošiehtadusa bokte. Haddi maid boanda sáhtta oazžut márkanis sorjá ollu ulbmilhattis mii šiehtaduvvo eanandoallošiehtadusas. Unniduvvon ulbmilhattit čuhcet sámi ássanguovlluid eanandoalu buvttadandietnasiidda ja gánná-hahttivuhtii. Gáibáduš ahte doalli galgá leat registrerejuvvon momsadivatlogus lea dagahan dan ahte ollu doallit sámi riddo- ja vuotnaguovlluin eai šat leat vuogadahttojuvvon oazžut buvttadandoarjaga. Dasa lassin eai sáhte dat doalut main lea unnán dienas ávkkástallat dienasvuoládusain vearu rehkenas-tima oktavuodas. Nu čuočáge dat garraseamosit sámi guovlluid eanandollui.

Maŋimus logijagiin lea leamaš garra strukturašonaliseren sámi ássanguovllus, geahča viđát kapihttalis. Dasa leat lunddolaččat mánga siva manne nu ollu doalut sámi guovlluin heaittihuvvojit, muhto deataleamos lea dattetge áiggis áigái man gánnáhahtti doallu lea. Buorre gánnáhahttivuohta mearrida dieđusge válljago doalli heaittidit doalu vai joatkit dainna. Gánnáhahttivuohta mearrida maid dan ahte háliiditgo nuorat váldit badjelaset doalu ja maiddá ahte leago vejolaš álggahit lassiealáhusaid dahje

viidáset náláštuhtit doalus. Nugo dilli dál lea eanandoalus oppalaččat, de ii leat gánnáhahttivuohta doarvái buorre mainna ákkastallat doaluid heaittiheami.

7.2 Liigebuvttadus ja liigekapasitehta

Nationála dásis lea mielkki ja birggu liigebuvttadeapmi várra stuorámus hástalussan ovddosguvlui. Mielkebuvtadeami oktavuodas lea liigekapasitehta sihke vuodđobuvttadusas ja industriijas. Liigekapasitehta bohtá oidnosii gávpejohtodivadaga sturrodagas ja dan geavaheamis márkanmudden-doaibmabijuide. Gávpejohtoráđi 2005 jahkedieđáhusa ja rehketdoalu loguin oidno ahte márkanmuddengolut meierijásektuvrras 2005:s ledje birrasii 193 miljon ruvno. Stuorámus oassi márkanmuddendoaibmabijuin čatnasit vilgesvuostta muddeneksportii, skuvlamielkki haddevuoládussii ja vuoja eksportii.

Nu guhká go eanandoallu sámi guovlluin fertte maid heivehallat daid seamma márkanmudden-doaibmabijuid mielde mat muđui leat riikkas, de čuočá liigebuvttadus nationála dásis báikkálaš dássái. Dat mearkkaša dan ahte boanddat sámi guovlluin ferttejit máksit liigebuvttadusa goluid, ja dasa lassin ferttejit dat boanddat geat vel leat báhcán juogadit daid goluid. Oppalaččat dagaha dat dan ahte gánnáhahttivuohta ovttaskas doalu nammii unnu.

7.3 Mielkebuvtadus

Hástalusat mielkebuvtadusas sámi guovlluin leat viidát ja čatnasit erenoamážit mielkeeriid oastin- ja vuovdinortnegii. Dasa lassin leat hástalusat dan ektui movt dainna milkkiin mii buvtaduvvo sámi guovlluin ávkkástallat ulbmillaččat. Nationála dásis lea deatalaš ahte nu stuorra oassi go vejolaš riikka borramušgálvvuin lea Norggas buvtaduvvon ja ahte dat buvtadusjuohku mii dán rádjai lea leamaš bisuhuvvo. Guovddáš mihttomearrin lea ahte Davvi-Norga ja sámi guovllut bisuhit dan buvtadusoasi mii lea leamaš dán rádjai mielkebuvtadusas ja ahte náláštuhtin ja gávpejohtu dáhphuvvá guovllus. Deatalaš lea ahte Davvi-Norga ii šatta vuodđoávnasbuvttadeaddjin.

Eanandoallu lea čađamuddejuvvon ealáhus mii dagaha dan ahte liigebuvttadus riikkadásis čuočá vástesaččat sámi guovlluid eanandollui. Vaikko buvtadus sámi guovlluin lea dušše 1 % nationála buvtadusas, de ferttejit boanddat min guovlluin liikká heivehallat daid seamma márkanmudden-doaibmabijuid mielde go eará boanddat riikkas. Mielkeeriid oastin- ja vuovdinortnet lea leamaš deatalemos márkanmudden mañimuš jagiid. Jagi 2003 rájes lea leamaš vejolaš gávppašit mielkeeriiguin priváhta dasa lassin go stáhtain. Haddi 2005:s lei 9,48 ruvno lihtteris go osttii priváhta Finnmárkkus ja 3,50 ruvno go osttii stáhtas.

Politiikkaččat lea unnán dáhttu luvvet sámi guovlluid dán ortnegis, nu ahte ain šáddat vásihit deattu eriid vuovdima hárrái. Hástalussan sámi guovlluin lea sihkarastit ahte mielkeearit bissot guovllus eaige jávkká eret doppe, muhto fievrividuvvojit eanandollui rekrutterenearrin dahje juo ahte eará boanddat sáhttet daid oastit alcceseaset.

7.4 Rekrutteren eanandollui

Gaskamearálaš ahki eanandoalu opmodagaid badjeliid váldimis lea šiega 40 jagi. Gaskamearálaččat lea juohke njealját nisssonolmmoš geat váldet doaluid badjelasaset. Nisssonolbmot váldet badjelasaset eanet unnit doaluid go stuorra doaluid. Dan njeallje mañimuš jagis ovdal eanandoallohkamiid 1999:s válde 20 % nisssonolbmot badjelasaset doaluid mat ledje eanet go 150 dekára go fas vástesaš logut go guoská doaluide vuollel 150 dekára lei 27 %. 1999:s ledje sullii 40 % albmáin geat válde badjelasaset

doalu muhtun hámis eanandoalloahppu, vástesaš lohku nissonolbmuid ektui 1999:s lei birrasii 10 %. (SSB. Eanandoallolohkan 1999).

Deatalaš lea sihkkarastit nissonolbmuid rekruutterema eanandollui, ja buoridit nissonolbmuid dili eanandoalus. Sámi ássanguovlluid eanandoallu dárbbasa eanet nissonolbmuid ealáhusas. Dat váikkuha earret eará ássama ja barggolašvuođa sihkkarastima giliin. Dat buorida maiddái šláddjás eanandoallo-buvttadeami ja árvobuvttadeami vejolašvuođaid. Dan oktavuodas čujuhit ahte nissonolbmuin lea leamaš nana sadji sámi eanandoalus, ja ahte ovdal lei nu sámi guovlluin ahte nissonolbmot dat eanaš barge doaluin. Ovdal gohčoduvvui sámi eanandoallu nissoneanandoallun. Teknologalaš ovdánemiin fárrolagaid lea eanandoallu šaddan almmáiolbmuid bargun. Jáhku mielde ollu eanandoalu nissonolbmot háliidit buoridit vejolašvuođaid ođđasis ealáskuhttit dološ borramušdábiid.

Rekruutterema nannema oktavuodas eanandoalus lea hástalussan juksat mánáid ja nuoraid. Ovdelis sohka buolvvaid ektui leat ollu unnánat geat besset bajásšaddat muhtun doalus. Positiiva miellaguottut dollui ja positiiva vásihusat das leat deatalaččat jos mánát ja nuorat galget sáhttit jurddašit boahhteáiggi eanandoalus. Dán oktavuodas sáhtta Sámediggi bargat dan ala ahte sámi oahppoplána geavahuvvo eanandollui integrerema oktavuodas oassin oahpahusas. Eanandoalloahppu luonddudoallosurggiin joatkkaskuvllain (eanandoalloskuvllain) lea deatalaš boahhteáiggi eanandollui sámi ássanguovlluin.

7.5 Dárbu buoridit buvttášláddjivuoda

Sámi vuodđoealáhusat buvttadit ollu standárdabuktagiid. Dat leat válđoáššis biergu mi buktuojuvvo njuovahagaide ja mielki dolvojuvvo meierijáide. Dáin buvttadanhámiin deattuhuvvo sakka valljodat. Sámi eanandoalus leat diehttelas vejolašvuođat buvttadit stuorát šláddjivuodaid borramušaid. Buohtalaga nana oastinfámuiguin ja stuorát šláddjivuodain lea stuorra vejolašvuohta buvttadit eanet árvvuid. Olbmot mákset eanet gálvvuid ovddas mat leat earáláganat go standárdabuktagat mat leat buvttaduvvon stuorra guovddáštahttojuvvon rusttegiin. Álgomerken ja kvalitehtamerken leat deatalaš doaibmabijut maiguin buoridit árvobuvttadeami eanet oalgebuktagiiguin.

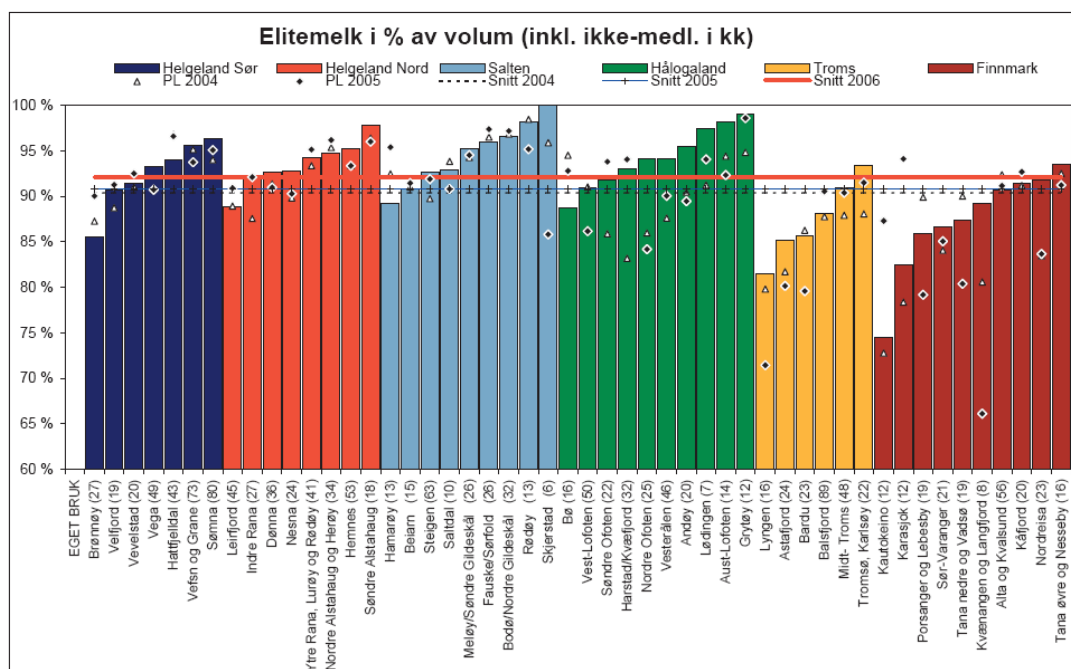
Hástalussan ovddosguvlui lea lasihit buktagiid šláddjivuoda, ja berre eanet ángirusšat oalgebuktagiiguin ja kvalitehtabuktagiiguin.

7.6 Rávvenárbu

Fágabiras unnu go boanddaid lohku geahppána sámi ássanguovlluin. Dan dilis go guovllus leat unnán boanddat ja unnit fágabirrasat, lea hástalussan sihkkarastit ahte boanddain lea vejolašvuohta oazžut dárbbášlaš rávvagiid. Dasto ii leat buot gielddain eanandoallohoavda ja sis geat barget eanandoaluin leat dávjá eará doaimmat vel lassin. Boađusin dás šaddá ahte gielddain lea unnit áigi fállat oavdusa boanddaide.

TINE Rådgivning čujuha "Faglig rapport KU 2006" nammasaš raporttas gusaid mielkebuvtadeami bohtosiidda jagis 2006. Dieđut leat válđoáššis vižžojuvvon gussabearráigeahčus, dearvasvuođa-čállosiin, vuvdojuvvon mielkki kvalitehtas ja suvrafuodaranalysain. Raporta čájeha ahte muhtun sámi guovlluin rahčēt oazžut optimála buvttadusa. Dát muitala midjiide ahte lea vejolašvuođat buoridit. Vuolábealde čuovvu raportta govva 18 mas oidno elitemielkeoassi ollislaš buvttadusa ektui. Jáhkkit ahte dát tabealla addá buori geahčastaga das makkár gielddain leat buorit vejolašvuođat buoridit. Tabealla čájeha earret eará ahte Guovdageainnu, Kárášjoga ja Ivvgu gielddain leat mealgat unnit oassi elitemielki go gaskamearáláččat Davvi-Norggas.

Govva 1 Elitemielkki oassi oppalaš buvttadeami ektui

Figur 18.

Dán áiggi goas gielddat geavahit unnánot resurssaid eanandollui, lea erenoamáš deatalaš bisuhit geahččalanrieggáid. Dát addet dieđuid eana- ja šaddogilvimis, ja leat mielde bisuheamen dakkár fágalaš birrasa maid eanandoallu dárbbáša.

Ovttaskas eanandoallis leat ain vejolašvuodát buoridit gánnáhahttivuoda dainna lágiin ahte vuolidit goluid. Mekaniseren- ja kapitálagolut eanandoalus leat ain stuorrát, ja go leat leamaš dihtomiellalaččat goluid ektui de leat nagodan buoridit gánnáhahttivuoda. Erenoamážit livččii vejolašvuolta vuolidit goluid omd. mašiidnaovttasbarggu bokte, muhto dat gáibida miellaguottuid rievdama ja movttidahttima.

Finnmárkku, Romssa ja Norlándda fylkkamánni eanandoalloossodagat, Innovašuvdna Norga, Norgga dutkanráđđi ja Biras- ja biodiehtaga universitehta álggahedje prošeavtta man namma lea “Landbruksbygg i arktis” 2000:s. Davvi-Suomas ja Davvi-Ruoŧas leat buorit ja guhkes vásihusat sihke birgo- ja mielkebuvttadeamis galbma návehiin. Vásihusat prošeavttas čájehit ahte mielkegusain šaddá alladot proteinaproseanta ja ahte šibitdoavttirgolut leat unnit galbmanávehiin. Dán lágan visttiid lea maid veaháš hálbbit hukset ja dat unnidivččii doaibmagoluid, sihke ođđa ja ođastuvvon visttiin, sámi guovlluin. Dat go gáibiduvvo ahte 2024 rájes galget šibihat leat luovus návehiin, de dat maid dagaha stuorrát gáibádusaid rávvenbargui.

8 Sámedikki ealáhusovddidandoarjagiid geavaheapmi

8.1 Mihttomearit ja strategijat

Jagiid 2006-2009 Sámediggeráđi politihkalaš prográmmas lea bajimuš čanastat Sámediggeráđi doibmii. Ealáhusovddideami ulbmilin leat ”*nana ja ealli sámi servodagat, main leat juohkelágan ealáhusat ja kultur- ja servodateallin*”.

Eanaš juolludusat mannet ovddidanfoandda geográfalaš doaibmaguovllu siskkobeallai. Njuolggadusaid ulbmiljoavkun lea meroštallojuvvon sámi álbmot Norggas ja olles álbmot geográfalaš doaibmaguovllu siste.

Doarjja addojuvvo earret eará ovdaproševttaide, investeremiidda, buvttaovddideapmái, álggahanstipeandan, doaibmadoarjjan duodjái ja márkanfievrredeapmái. Duoji ealáhusšiehtadus dahkkojuvvui 2005:s ja rámmán leat leamaš birrasii 8,5 miljon ruvno jahkái. Doarjjaproseanta ja maksimála doarjjasturrodát molsašuddá ohcamiid ulbmila ektui. Buot doaibmabijuide ja investeremiidda gáibiduvvo viehka stuorra iežasoassi.

8.2 Doaibmaguovlu

Sámi ovddidanfoandda doaibmaguovlu lea stuoris ja dasa gullet gielddat ja oasis muhtun gielddain. Foandda geográfalaš doaibmaguovlu lea ráddjejuvvon olles dahje osiide 27 gielddas. Geahčastat dain gielddain oidno kapihttalas 5.1. Daid gielddaide lassín gullet sámi álbmot Sáčča ja Leangaviikka gielddain ja máttasámeguovllus Sámi ovddidanfoandda doaibmaguvlu.

8.3 Váikkuhangaskaoamit

Sámedikki doarjjastivra hálddaša earret eará ealáhusovddidanruđaid ja duoji ealáhusšiehtadusa ruđaid. Foanda sáhtta addit doarjaga čuovvovaš ulbmiliidda eanandoalus:

- Investerendoarjaga visttiide
- Investerendoarjaga oastit mášiinnaid ja bargoreaidduid
- Oktasaš doaibmabijuide, doaibmabiddjoproševttaide jna.

Doarjja doaibmavisttiide lea ráddjejuvvon bajásguvlui 250.000 ruvdnui, gitta 30 % gollumeroštusas. Doarjjavuoigatdahttojuvvon leat odđa visttit, viiddideamit ja stuorát odastusat. Mášiinnaide ja bargoreaidduide maid sáhtta addit gitta 25 % ovttaskas ohccái ja gitta 50 % bargoreaidoservviide/mašiidnarieggáide. Bajimuš ráđji ovttaskas ohccái lea 50.000 ruvno ja 100.000 ruvno bargoreaidoservviide/mašiidnarieggáide.

8.4 Váikkuhangaskaomiid geavaheapmi

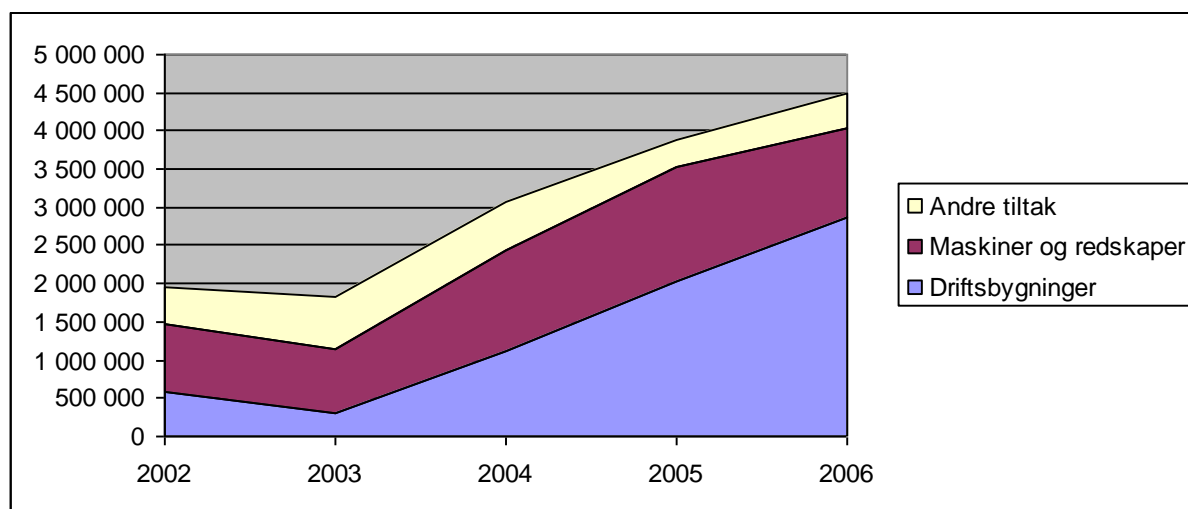
8.4.1 Doarjja eanandoalu investeremiidda

Sámediggi lea deatalaš ruhtadanoasálaš sámi guovlluid ealáhusaid oktavuodas. Áigodagas 2002 - 2006 lea juolluduvvon sullii 109 miljon ruvno Sámi ovddidanfoandda bokte iešguđet ealáhusovddidanproševttaide sámi doaibmaguovllus. Birrasii 14 % daid gaskkas, 15,2 miljon ruvno lea mannan eanandoalloulbmiliidda. Tabealla vuolábealde čájeha ollislaš juolludusaid ja movt doarjja eanandollui juohkása. Birrasii bealli doarjagis lea mannan mašiinnaide ja bargoreaidduide.

Tabealla 13 Poasta 51.1 SOF – Doarjagiid juohkáseapmi iešguđet ealáhusaide 2002-2006

Sámi ovddidanfoanda	2002	%	2003	%	2004	%	2005	%	2006	%
Doaibmavisttit	573 000	29	317 000	17	1 120 000	36	2 042 000	53	2 860 000	64
Mašinnat ja bargoreaidut	910 700	47	828 000	45	1 309 000	43	1 476 000	38	1 177 325	26
Eará doaibmajut	465 000	24	680 000	37	644 000	21	371 000	10	458 400	10
Submi eanandoallu	1 948 700	8,4	1 825 000	7,2	3 073 000	14,3	3 889 000	21	4 495 725	21,9
Submi SOF	23 252 700	100	25 289 300	100	21 468 200	100	18 517 000	100	20 510 772	100

Govva 2 Juolludusat iešguđetlágan eanandoalloumbiliidda Sámi ovddidanfoandda bokte jagiin (2002 - 2006)

Gáldu: Sámediggi

Beroštupmi eanandoalu váikkuhangaskaomiide lea lassánan mealgat jagi 2002 rájes. Doaibmaguovllu viiddideapmi lea vissa okta sivva dasa. Nubbi čilgehus lea bajiduvvon doarjjasturrodad doaibmavisttiide. Eanandollin lea maiddá leamaš veaháš čoaská čolait doaibmavisttiid viiddidemide gitta jagi 2003 rádjai guovddáš eanandoallopolitihka geažil.

Doarjja gielddaid gaska čájeha ahte stuorra eanandoallogielddaide dat lea mannan stuorámus oassi ollislaš juolludusain mat leat addojuvvon eanandollui.

Tabealla 14 Juolludusat eanandoalloumbiliidda Sámi ovddidanfoandda bokte ruvnuiguin movt juohkásan gielddaid gaska 2006:s.

Gielda	Juolluduvvon gildii
Ivgu	757 000
Gáivuotna	531 325
Karášjohka	480 000
Deatnu	367 000
Loabát	300 000
Romsa	278 000
Mátta-Vájjgat	276 000
Áltá	212 000
Rivttát	203 000
Omasvuotna	200 000
Davvisiida	200 000

Divttasvuotna	180 000
Unjárga	130 000
Guovdageaidnu	70 000
Skánit	65 000
Hábmir	37 000
Návuotna	21 000
Poršángu	10 000
Submi	4 317 325

Gáldu: Sámediggi

Gielddaid politihkas ja áŋgiruššamiin eanandoalu ektui lea mearkkašupmi dasa man ollu ohcamat bohtet Sámi ovddidanfondii. Ollu oktavuodđain dat lea olbmuid duohken ja leago gielddain doarvái buorre apparáhta mii sáhtta oaivadiit ja juohkit dieđuid eanandolliide áigeovddilis ortnegiid birra.

8.4.2 Lotnolasealáhusat

Doaibmadoarjjaortnet heaittihuvvui 2005:s ja man sadjái bođii earret eará duoji ealáhusšiehtadus. Lotnolasealáhusat ovddiduvvojit dál ovddidandoaibmabijuiguin earret eará duodješiehtadusa bokte ja sierra strategiijaiguin meahcceealáhusaid ovddideami oktavuodas. Sámi ovddidanfoandda doarjja manná váldoáššis unnitlágan doaimmaide. Dán lágan smávvalaprofiila oide lotnolasaid main leat sihke ođđa ja árbevirolaš ealáhusheivehallamat mielde.

9 Áŋgiruššansuorggit

9.1 Duogáš

Eanandoallu sámi ássanguovlluin lea issorasat rievdan maŋimus logjagis, ja lea sivva ballat ahte ovdá-neapmi joatkašuvvá jos eai álggahuvvo dárbbalaš doaibmabijut.

Unnán sáhtta jáhkkit ahte hástalusaid eanandoalus sáhtta čoavdit buvttadusa lasihemiin, geahča kapihttala 7.2 hástalusaid birra liigebuvttadusa geažil. Seammas lea ballu ahte fievrredemiid stáhtas ferte unnidit WTO-šiehtadallamiid geažil, geahča kapihttala 6.3.

Gili- ja ealáhusovddideapmi lea deatalaš mainna gievruđit sámi servodaga ja vai dat ii leat nu rašši go guoská rievdadusaide nationála ja internationála čanastagaid ja ekonomalaš struktuvrraid oktavuodas. Nana strukturrašonaliserema vuodul mat leat leamaš eanandoalus, lea dárbu ovddidit ođđa ealáhusaid ja lassiealáhusaid vai ássama ja barggolašvuoda sáhtta bisuhit eanandoalus ja eanandollui gullelaš doaimmain. Navdit ahte vuodđobuvttadeapmi eanandoalus ii leat doarvái jos galgá bisuhit doaluid logu ja olbmuid ealáhusas nu movt Sámedikki beales sávašeimmet, earret go jos árvobuvttadeapmi ealáhusas bajiduvvošii mealgat.

Danne lea hui deatalaš ahte álggahuvvojit doaibmabijut maiguin sihkkarastit dan ahte maiddái boahhteáiggis lea vuoddu birget eanandoaluin sámi ássanguovlluin. Dán oktavuodas lea ágga fuomášit ahte álbmot doarju hui ollu eanandoalu. Synovate/MMI lea 1979 rájes čađahan jahkásaš iskkademiid Norges Bondelag ja Norsk Landbruksamvirke ovddas dan birra makkár miellaguottut olbmuin Norggas leat eanandollui. 2007 iskkadeamit čájehit Synovate/MMI mielde ahte stuorra enetlohku álbmogis ain doarju eanandoalu go guoská viidodaga bisuheapmái.

9.2 Buoret gánnáhahttivuohta

Gánnáhahttivuođa sáhtá buoridit gávpejođu lasihemiin dahje goluid vuolidemiin. Buvttadeami lasihepmi orru unnán realisttalaš, ja danne lea oanehot áiggi badjel buoremus vuohki unnidit goluid ja dieinna lágiin buoridit gánnáhahttivuođa.

NILF lea čájehan ahte buori gánnáhahttivuođas eanandoalus lea oktavuoha dasa ahte lea dihtomielaš buotlágan goluid oktavuodas. Lea dárbu ángiruššat oktasaš oaivdusbálvalusa hárrái dainna áigumušain ahte unnidit dárbbasmeahttun goluid. Unniduvvon árja buvttadusas sáhtá buoridit bohtosa doaluin ja sáhtá maid buorebut ávkkástallat daid báikkálaš resurssaiguin mat doppe leat. Jođus leat máŋga miellagiddevaš prošeavtta maid ulbmilin lea unnidit eanandoalu goluid. Prošeakta ”Landbruksbygg i Arktis” maid Finnmárkku fylkkamánni eanandoalloossodat lea čadaheamen lea okta ovdamearka.

Doarjjastivra lea ollu jagiid addán doarjaga doaibmavisttiid ja mašiinnaid ja bargoreaidduid investeremiidda. Dat lea váikkuhan positiivaččat ja man geažil golut eanandoalus leat geahppánan ja ásaheamit fas lassánan. Rámmat maid Doarjjastivra hálddaša leat dattetge uhccit. Dárbu oažžut eanet ruđaid doaibmavisttiid divodemiide ja investeremiidda lea ollu stuorát go dat ruđat mat Sámedikkis leat geavahusas áiggis áigái. Mii oaivvildit ahte ferte álggahit stuorát prográmma eanandoalu doaibmavisttiid divodeami ja huksema vástte. Dát berre leat stuorát ovttasbargoprošeakta Sámedikki, Innovašuvdna Norga, Fylkkamánni eanandoalloossodaga ja Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta gaskka.

Min rávvagat:

- **Doaibmavisttiid ruhtadeapmi eanandoalus.** Go gáibádusat doaibmavisttiide leat lassánan elliid dearvvašvuođa ja kvalitehta sihkarastima geažil eanandoalus, ja dasto lea suorra dárbu ođasmahttit doaibmavisttiid, de lea dárbbaslaš buoridit ruhtadanvejolašvuođat mealgat sámi guovlluin. Ferte álggahuvvot stuorát ovddidanprográmma doaibmavisttiid vástte eanandoalus ovttasbargoprošeaktan eanandoalu guovddáš oasálaččaid gaskka.
- **Ovttasbargočovdosat.** Deatalaš lea ahte váikkuhangaskaoapmeapparáhta ain movttiidahtá ovttasbargočovdosiid eanandolliid gaskka vuolidan dihte goluid. Ovttasdoaibmačovdosiid berre viidáset joatkit vai boanddat barggašedje ovttas doaibmavisttiid hárrái.

9.3 Mielkepolitihkka

Mielkebuvttadeamis sámi guovlluin lea unnán mearkkašupmi nationála dásis, muhto dat lea hui deatalaš eanandoalu bisuheapmái sámi guovlluin. Ollu guovlluin lea mielkebuvttadanbiras nu unni ahte vel eanet unnideapmi sáhtá beanta goaridit ja measta jávkadit eanandoallobirrasiid.

2006 eanandoallošiehtadallamiin šadde oasálaččat ovttaoavili ahte biddjojuvvo oasálaččaid gaskasaš bargojoavku mii galgá evalueret ja geahčadit mielkeeriid oastin- ja vuovdinortnegiid. Bargojoavkku bargun lei erenoamážit deattuhit:

- Mielkeeriid juogu buvttadeaddjiid, doallosturrodagaid ja distrivttaid gaskka.
- Váikkuhusaid mielkebuvttadeami ekonomijai, oanehis ja guhkes áiggis.
- Servodatekonomalaš váikkuhusaid.

Bargojoavku geigii loahpparaportta njukčamánu 2007. Bargojoavkku eanetlohku oaivvilda maŋŋá go leat geahčadan gusamielkeeriid gávpejohtoortnega, ahte dat doaibma nugo lea jurddašuvvon ja buorida dávvgasvuođa mielkearreortnegis ja ortnet lea láchčojuvvon ealáhusa struktuvraovddideami vástte. Eanetlohku oaivvilda ahte dáláš eanandoallopolitihkalaš ulbmiliid vuodul ii leat mihkkege man vuodul berrešii rievdadit ortnega. Bargojoavku rávve ahte ortnet vuovdinvejolaš eriiguin bisuhuvvo ja ahte ortnega váldoprinsihpat eai rievdaduvvo vuđolaččat. Norgga Boanddaid- ja smávvadálolaččaid ovddasteaddjit gal baicce rávvejit heaittihit mielkeeriid oastin- ja vuovdinortnegiid.

Sávdalat lea buorebut atnit ávkki mielkkis. Ovttasbargofitnodagaid bokte Davvi-Norggas lea ollu jagiid ángiruššon dan ala ahte nannet ovttasbarggu Davveoarje-Ruošša ja Davvi-Norgga gaskka. Tine lea geavahan viehka ollu resurssaid beassat davveoarje ruošša márkaniidda. Guoládatnjárga lea hui stuorra márkka davvinorgalaš eanandoallogálvvuide. Lunddolaš lea geahččalit ovddidit márkaniid nuppe bealde ráji go mielkebuvtadeapmi ja kapasitehta lea allat Davvi-Norggas. Das livččii ávki davvinorgalaš eanandollui ja ruoššalaš golaheaddjiide sáhtášedje šaddat buorit mielkebuktat. Barentsguovllus lea hástalussan láchit eanet ovttasbarggu riikkarájiid rastá. Dál leat nu ollu formalalaš cakkat mat hehtejit dán lágan ovdáneami.

Dásto lea sávaldahkan eanet viidáset náláštuhtit mielkki. Hástalusat dán oktavuodas leat ollu, earret eará lea deatalaš ávkkástallat buorebut mielkekapasitehtain ja sihkkarastit eanet ráhkadeami ja viidáset náláštuhtima min guovlluin. Detnui lea áshuvvon ultrafiltrerenrusttet Tine rusttegiid oktavuodas. Ultrafiltreren addá mielkebuktaga Kvarg (Kesam) maid sáhtta geavahit mánggalágan meierijá-buktagiidda. Ovttage eará rusttegis Norggas ii leat diekkár rusttet. Dát lea dagahan dan ahte ii šat leat dárbu eksporteret konsummielkki eret fylkkas. Kvarg-buvttadus Deanu rusttegis sihkkarastá ahte buot mielki oazžu jođu Finnmárkkus. Danne lea deatalaš álggahit eanet doaibmabijuid dainna áigumušain ahte viidáset náláštuhtit báikkálaččat.

9.4 Nationála eanandoallopolithka regionaliseren

Dárbu lea nuppástuhtit nationála eanandoallopolithka sámi ássanguovlluin. Sámediggi berre ovttasráđiid fágaservviiguin oččodit oahpu ja čielggadusa das movt nannoseabbot regionaliseret nationála eanandoallopolithka daid vásihusaid ja málliid vuodul mat leat eará riikkain ja guovlluin. Jos omd. Davvi-Norga livččii (vejolaččat ávádat 7) sierra eanandoallopolithkalaš ávádat, de sáhtášii geahččalit eanandoallopolithkalaš málle mii eanet lea heivehuvvon daid hástalusaid ja luonddu attáldagaide mat leat sámi guovlluin. Odđa guovllulaš nationála eanandoallopolithka váldooassin sáhtta leat čuovvovaš:

- Buvttasorjajaš doarjaga eanet deattuheapmi. Stuurát doarjja eanadekára nammii dollui roavafuodđariid borri elliide, dásset doaibmadoarjaga ja sullasaš.
- Eanet deattuhit báikkálaš resurssaid geavaheami ja ávkkástallama.
- Šibihiid guođoheapmi deattuhuvvo eanet.
- Eanet ángiruššat oalgebuvttadusain ja báikkálaš sierrabuktagiiguin.
- Stuurát deaddu eanandollui ássan- ja kulturpolitihkalaš váikkuhangaskaopmin.
- Stuurát vejolašvuodát geahčadit sektoriserjuvnon váikkuhangaskaomiid mat hehtejit árbevirolaš sámi lotnolasealáhusaid ovddideami ja bisuheami.

Mánnga siva dasa manne dákkár čovdosis livččii ávki sámi guovlluide guhkkat áiggi vuollái:

a) Buvttasorjjasmeahtun doarjja unnidivččii deattu buvtadit nu ollu go vejolaš unnimus vejolaš haddái. Oktasaš buorit nugo calli kultureatnadat, biedgguid ássan, sámi kultuvrra doalaheapmi ja borramušgálvosihkarvuolta das maid Davvi-Norgga eanandoallu buvtada, leat hui deatalaš buktat maid buvtasorjjasmeahtun doarjagiid bokte sáhtášii máksit. Sámedikkis lea čielga mihttomearri ahte eanandoallu galgá váikkuhit ássama ja barggolašvuoda doalaheami, ja leat sámi kultuvrra ávnaslaš vuodđun. Danne lea buvtasorjjasmeahtun doarjja buoret váikkuhangaskaopmi go váikkuhangaskaomit mat movttiidahtet eanet buvtadit ja vel eanet struktuvrarašonaliseret.

b) Buvttasorjjasmeahtun doarjja unnida buvtadanbákku ja dan vuodul lea álkit ekologalaččat heivehallat sámi guovlluid luonddu attáldagaid ektui. Jos ekologalaš doarjagiid sáhtášii eanet njuolga máksit, de sáhtášii jorahit ain eanet ekologalaš buvtadeami guvlui, ja almmá daid čavga gáibádusaid haga mat Norgga eiseválddiin dál leat ekologalaš eanandoalu meroštallamii.

c) Boahhteáiggi sámi eanandoallu vuoitá guhkkit áiggi vuollái jos eanet áŋgiruššá oalge- ja kvalitehta-buktagiiguin dan sadjái go buvttadit ollu ja hálbái. Gávdnojit stuorra vejolašvuodát buvttadit erenoamáš ja gelddolaš buktagiid.

d) Sámi guovlluin lea stuorra meahcceresurssat mat sáhttet leat vuodđun ealáhusovddideapmái. Go galgá nannet eanandoalu ealáhus- ja dienasvuodu, de lea dárbu ahte ealáhussii sihkarastojuvvojit stuorát meahcceávkástallan vejolašvuodát. Eanandoallopoltiikka regionaliserema oktavuodas berre geahččalit báikkálaččat ja guovllulaččat heivehuvvon hálddašmáliid go guoská meahcceresurssai- guin ávkástallamii. Dán oktavuodas lea deatalaš ovtta bargat boazodoalu beroštumiiguin.

9.5 Eanet báikkálaččat náláštuttit

Árbevirolaččat lea sámi eanandoallu buvttadan mánggalágan buktagiid iežas atnui. Maŋimuš 20-30 jagis leat jávkan ollu árbevierut ráhkadit sierra buktagiid. Norgga eanandoallopoltiikka dagahii dan ahte sámi guovlluid eanandoallu huksejuvvui sakka 1970-logus, muhto dan geažil jávke seammás dat erenoamáš borramušárbevierut. Seammás go nissonolbmot ”beavttálmahttojuvvo ja rašonalisere- juvvo” eret doalus, jávke maid báikkálaš borramušbuktagat. Nu leage smávvdási buvttadeapmi sámi eanandoalus vuogádatlaččat billistuvvon maŋimuš logijagiin. Okta buorre vuohki movt háhkat oalge- ja kvalitehta buktagiid lea ođđasis ealáskuhttit dološ árbevieruid. Sámi árbevieruid sáhtta fas ealás- kuhttit ja dat sáhttet šaddat gánnáhahti kvalitehtavejolašvuohtan maiguin háhkat ođđa bargosajiid ja aktivitehtaid giliide. Dás lea sáhka kultuvrra ealáskuhttimis ja váldimis fas atnui daid árbevieruid mat sámi eanandoalus ovdal leat leamaš dan ektui ahte náláštuttit vuodđoávdnasiid vuovdinvejolaš buvttan. Sámi eanandoalu huksen lei vuodđuduvvon dasa ahte sáhtii ávkástallat báikkálaš resurssaiguin ja buvttadit dain borramuša.

Lea vejolašvuohta viežžat buriid ovdamearkkaid eará riikkain movt sáhtta gilvalit šláddjivuoda ja kvalitehta ektui, iige meari ja hatti ektui. Borramušriikkas Frankriikkas leat omd. ollu smávvaloalut boaittoeale guovlluin ja lea ollu smávtilágan náláštuttin. Frankriikka meierijásuorggis lea ollu eanet lávdaduvvon struktuvra go Norggas.

Sámediggi jáhkká ahte borramušain mii buvttaduvvo sámi guovlluin sáhtta gilvalit kvalitehta dáfus ja ahte golaheaddjit sáhttet maid atnit dan eksohtalažžan ja geasuheaddjin. Danne berre aktiivvalaččat bargat dan ala ahte álgomearka eanet geavahuvvošii borramušgálvvuin. Iskan čájeha ahte golaheaddjiid mielas lea álgomerken deatalaš, ja das fertejit sámi guovlluid boanddat atnit ávkki.

Eanandoallu sámi ássanguovllus ferte leat beaktil ja rašonealla jos galgá sáhttit čuovvut ovddideami mielde riikkadásis go guoská kvalitehtii ja buvttadandásái. TINE 2006 iskkadeamit, mat leat kapihttalas 7.6, čájehit ahte doalliin ovttaskas sámi gielddain leat hástalusat go guoská mielkki kvalitehtii. Strategijian lea leamaš ja lea ain buvttadit mielkki nu ollu lihtteriid go vejolaš. Dakkár buvttadeapmi man vuodđun lea buvttadit nu ollu go vejolaš ja mas leat ollu áŋgiruššanfaktuvrrat doalu oktavuodas eai buvttet ávkki ovddosguvlui, ja dasto lea dat sihke divrras ja gáibida ollu resurssaid. Buvttadeamis berre nannoseabbot deattuhit duohta árvobuvttadeami oazžuma ja vuodđudit dan doalu iežas resurssaide. Dakkár áiggis goas ii leat várra sadji buoridit dietnasa stáhtalaš fievrídemiid bokte eanandollui, lea dárbu geahčadit lagabuidda molssaeaktosaš dienasgálduid, ođđa márkaniid dahje ođđa vuogi mielde geavahit doalu resurssaid. Dasto lea dárbu lagabuidda geahčadit movt buorebut sáhtášii ávkástallat doalu ja meahci resurssaiguin unnidan dihte áŋgiruššanfaktuvrraid goluid.

Vuodđudusa KSL Matmerk ulbmilin lea nannet norgga borramušbuvttadusa gilvalannávcca dan bokte ahte bargat kvalitehtastivremiin, gelbbolašvuodain ja oainnusin dahkat gilvoovdamuni ja vuodu eanandoalu ja márkana guovdu. Bargun lea earret eará mearkaortnegiid ”Spesialitet” ja ”Beskyttede betegnelse” hálddašepmi ja viidáset ovddideapmi.

Spesialitet-mearka heive norggas buvttaduvvon borramušbuktagiidda main lea erenoamáš kvalitehta go guoská álgoávdnasiidda, buvttadanvugiide dahje smáhkkii. ”Beskyttede betegnelser” lea almmolaš mearkaortnet mii addá vejolašvuoda lágain suodjalit buvttanamahusaid eanandoalu borramuš-ávdnasiin, guliin ja guollegálvuoin main lea dihto árbevierru ja/dahje mihtilmasvuochta ja leat vuolgán dihto geográfalaš guovllus. Ortnege lea Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta ásahan 2002:s EU riikkaid minstara mielde.

Borramušmearka čájeha ahte mearkaortnet lea deatalaš strategiija sihkkarastit buoret ja stuorát borramuššlájaid norgga márkaniin. Šláddjivuochta mii vuodđuduvvo nana báikkálaš árbevieruide ja mihtilmas kvalitehtaide, ja mii sáhtá addit ahtanusššanvuodu báikkálaš árvobuvttadeapmái ja optimismma.

Eanandoallo- ja biebmodepartemeantta ásahan KSL Matmerk ođđajagimánu 1. b. 2007 rájes ja vuodđudusa viidáset bargu lea oiddolaš sámi ássanguovlluid eanandollui. Go ortnegat šaddet eanet dovddus ja buorebut ovddiduvvon, de addet dat várra lassiarvvu olles árvoráiddu bokte, go buohtastahtá standardabuktagiiguin volummárkanis. Jáhku mielde addet mearka- ja bearráigeahččan-ortnegat buriid eavttuid báikkálaš ja árbevirolaš buktagiidda daid osiide borramušmárkanis gos jerrojuvvojit erenoamášt buktagat ja šláddjivuochta. Smávvalágan buktagiid márkantievrrideapmi vuolggabáikki identifiseremiin lea guhká leamaš sukseassa earret eará Frankriikkas ja Italias, ja maŋit áiggis maiddá Norggas. Beroštupmi sámevuhtii oppalaččat bealušta ahte dakkár ánggiruššamiin leat stuorra vejolašvuodát sámi guovlluid vuolggasaji vuodul.

Organisašuvdna Norsk Bygdeturisme og Gardsmat (NBSG) lea riikkaviidosaš lahttoorganisašuvdna doaimmaide nugo giliturisma ja doalloborramuš Norggas. Organisašuvdna geavaha interneahtha aktiivvalaččat barggus ja das lea earret eará sierra ruovttusiidu mas juohká dieđuid doaluin vuovdima birra. Organisašuvdna doaibmá maiddá fágalaš ja sosiálalaš fierpmáhkan ja mas leat eanet go 500 lahtu miehtá riikka.

Smávvalágan borramušbuvttadusain ánggiruššan šaddá ollugiidda hui ođas dáláš mielke- ja birgego-gávpejođu ektui, ja šaddá dárbu oazžu ođđa máhtolašvuoda ollu surggiin. Dát ođđa buvttadeapmi gáibida dadistaga eanet gelbbolašvuoda, erenoamážit jos áigu olahit stuorra márkaniidda olggobealde báikkálaš márkaniid. Ođđa ja viiddis márkaniid lea dávjá dárbu juksat jos doaibma galgá šaddat doarvái gánnahahttin. Sámi guovlluin lea báikkálaš márkant unni. Danne leat stuorát hástalusat mat čatnasit báikkálaččat viidáset náláštuhttimii ja vuovdimii go eará osiin riikkas.

Jos galgá lihkestuvvat barggus buoridit doalu árvobuvttadeami ja ealáskuhttit boares lotnolasealáhusaid earret eará oalge- ja kvalitehtabuktagiiguin ánggiruššama bokte, de lea hui deatalaš oazžut nisssonolbmuid eanet boahit ruovttoluotta eanandollui. Árbevirolaččat leat nisssonolbmot leamaš ”áimmahuššanboanddat” ja bargan siste ja olgun ja leat váikkuhan doalus loaktima. Nisssonolbmot leat maiddá leamaš deatalaččat árbevieruid fievrrideami oktavuodas nuoraide, erenoamážit borramuš- ja duodjeárbevieruid gaskkusteamis. Maŋimus ággiid lea nisssonolmmoš leamaš deatalaš kvalitehta sihkkarastima oktavuodas doalus. Jos sámi borramušárbevieruid galgá sáhttit váldit fas atnui ođđa ja ereliiggánis oalgabuvttan sámi eanandoalus, de fertejit nisssonolbmot geain leat leamaš árbevierut doaibmat guovddázis dán lágan ánggiruššamis.

- Eanandoallobuktagiiguin ánggiruššan márkaniidda mat leat gergosat máksit ja mat jerret šláddjivuoda, birrasa, árbevieruid ja mihtilmasvuoda, ferte leat bajimus strategiijan. Borramuškultuvrras eanet ánggiruššat báikkálaš ja guovllulaš mihtilmasvuodain lea guhkes ággi bargu ja gáibida ollu. Dattetge lea dárbu ánggiruššat sihkkarastin dihte ahte maiddá boahteáiggis lea birgenvejolaš eanandoallu sámi ássanguovlluin. Dien lágan ánggiruššamiin lea dárbu earret eará:
- **Gávdnat báikkálaš ovttasbargočovdosiid.** Báikkálaš borramušbuktagiid viidáset náláštuhttima ja buvttadeami oktavuodas lea vejolaš gávdnat ovttasbargočovdosiid. Huksengolut unnat mealgat

go eanandoallit ja earát gávdnet ovttasbargočovdosiid min giliin. Dien lágan mánggagaveatvisttiin sáhtta buvttadit vuosttaid ja vuoja, geassáduvvon guliid, buvttadit honnega, suovastuhttit guliid ja bierrguidd jna.

- **Fierpmádat buvttadeaddjiid gaskka ja buvttadeaddjiid ja fágabirrasa gaskka.** Dárbu lea ovddidit fierpmádatovttasbarggu sámi árbevierrobuktagiid buvttadeaddjiid gaskka. Dat vuogádat maid Norsk Bygdeturisme og Gardsmat leat huksen lea buorre ovdamearka fierpmádahkan buvttadeaddjiid gaskka ja buvttadeaddjiid ja kundáriid gaskka. DGT-teknologiija lea mearrideaddji go galgá ovddidit buresdoaimmi fierpmádaga mas golaheaddjit earjalis vugiin ožžot dieđuid das makkár buktagat leat vuovdemassii. Seammáš lea dárbu hukset fierpmádaga oalgegálvobuvttadeaddjiid gaskka jos galgat oažžut eanet šláddjás buktagiid. Borramušbearráigehčus lea ovddasvástáduš ráhkadit vuogádagaid eanandoalu borramušgálvosihkarvuhtii. Dát gáibida lávga ovttasbarggu borramušbuvttadeaddjiid ja Borramušbearráigehču gaskka sihke guovddáš dásis ja báikkálaččat.
- **Márkanmáhtolašvuohta ja márkanoktavuohta.** Márkaniskadeapmi lea deatalaš eaktu oalge- ja kvalitehtbuktagiiguin ángiruššamis. Deatalaš lea iskat makkár buktagiid olbmot sávvet, ja čatnat daid oktii daid gáibádusaide mat golaheaddjiin leat ja makkár sodju márkaniin lea. Oanehaččat daddjojuvvon, de berre bargat dan ala vai oažžut vástádusa dasa makkár buktagiid golaheaddji háliida.
- **Gelbbolašvuohta ja máhtolašvuođa ovddideapmi.** Dárbu lea viidát ángiruššat gelbbolašvuođa lokten doaimbajuiiguin. Lunddolaš lea ahte álggahuvvo oahpahušplána eanandoallobuktagiid báikkálaččat viidáset náláштуttimis joatkkaskuvllaid olis. Lunddolaš lea maid ahte dat gelbbolašvuohta sámi borramušaid náláштуttimis mii lea johtán buolvvas buolvii heivehuvvo plánii.
- **Álgo- ja kvalitehtamerken.** Márkan lea mielas máksit eanet dakkár gálvvuid ovddas mat leat earáláganat ja mat leat mihtilmasat. Dattetge gáibida hui ollu garrasit bargat márkanfievrrideamiin jos áigu almmuhit sámi borramuša mearkanamain. Ferte oažžut almmolaš kapitála jos galgá nagodit ásahtit márkansaji sámi buktagiidda divrasat haddái go standárdagálvu lea.
- **Ovttasbargu eanandoalu ja boazodoalu gaskka.** Eanandoalus leat ollu surggiin dat seamma hástalusat go boazodoalus, nugo lasihit buktagiid šláddjivuođa ja ávkkástallat ollu buorebut báikkálaš resurssaiguin. Lea stuorra vejolašvuohta oažžut stuorát árvobuvttadeami jos eanandoallu ja boazodaollu barggášeigga ovttas viidáset náláштуttima, ráhkadeami, márkanfievrrideami, profilerema ja vuovdima hárrái. Jos eanandoallu ja boazodoallu ávkkastalašeigga álgoávdnasiiguin gaskaneaskka de livččii stuorra vejolašvuohta goappašiin beliin oažžut ávkki goabbat guoimmiska. Boazodoalus leat álggahuvvon mobiila boazonjuovahagat. Ovttasbargu dán lágan mobiila rusttegiid geavaheamis sáhtta unnidit goappašiid ealáhusaid goluid.
- **Báikkálaččat buvttaduvvon borramuš ja ekologalaš buktagat.** Golaheaddjit geat leat min márkan háliidit oastit báikkálaččat buvttaduvvon borramušaid ja ekologalaš buktagiid. Beroštupmi sámi servodaga hárrái lassána mátkkoštusealáhusa oktavuodas ja juohke geasi johtet guovllu čađa ollu turisttat. Mis lea riikkaidgaskasaš márkka mii boahtá min lusa juohke geasi, ja hástalussan lea ovddidit dakkár buktagiid ja vuovdinarena mat geasuhtit turisttaid. Go eanet ángiruššat báikkálaš ja guovllulaš viidáset náláштуttimiin báikkálaš kultuvrra ja historjjá vuodul, de gozihuvvo dainna maid mátkkoštusealáhusa dárbu náláштуttjojuvvon borramuša ektui. Eaktun dasa lea ahte kártejuvvo ovdagihtii makkár borramušárbevierut mis leat sámi borramuša ektui ja maid dál lea vejolaš buvttadit ja vuovdit. Sámi eanandoalus lea maid juoga fállat norgga eanandollui ja borramušbuvttadussii.

9.6 Láhčit dilálašvuođaid lotnolasealáhusaide

Lotnolasealáhusat leat álohii leamaš deatalaččat ássamii sámi guovlluin. Ovdalis áiggiid lei eanaš lotnolasoktavuohta eanandoalu ja guolástusa gaskka ja dainna ožžo doarvái dietnasa dálldollui. Maŋŋá lea eanandoaluin bargojuvvon lotnolaga earret eará huksen- ja rusttetdoaimmain ja gieldda

bargguiguin. Dál oaidnit ahte boanddat eanet ja eanet servet ođđa ealáhusaide DGT, media ja bálvalusaid buvttadeami oktavuodas. Go dat ovddit áiggit ”bággejedje” guoimmi eret doalus, de addá dát áigodat diehtjuohkin- ja gulahallanteknologiijain vejolašvuoda váldit bargguid ruovttoluotta giliide ja dollui. Jáhkkit ahte boahhteáiggi heiveheamit gávdnojit várra lotnolagaid árbevirolaš ealáhusaid, ođđa máhtolašvuoda ja ođđa teknologiija gaska.

Vaikko lotnolasealáhusat rivdet, de lea guolástus muhtun guovlluin ain deatalaš oalgealáhus eanandollui, muhto dávjá eará hámis go ovdal. Nu sáhttetge omd. guollebiebman, mearrageavaheapmi ja mariidnašlájaid biebman leat deatalaš oalgealáhusat boahhteáiggis. Boanddain oppalaččat leat buorit eavttut bargat guollebiebmamiin ja molssaeaktosaš mariidnašlájaid biebmaniin, dan sivas go ealáhusat vuodduvvojit ovttalágan jurddašuvuohkái ja prinsihpaide. Lassi dienas boanddaide sámi guovlluin ferte dattetge boahit mánggalágan doaimbajuid bokte ja mángga suorggis. Luondduresursat okto eai leat doarvái oažžut ovdáneami ja ođđa ealáhusdoaimma. Olmmošlaš resursat gelbbolašvuoda hámis šaddet deataleamos gilvalanfaktuvran. Ovttaskas eannadoalli árbevirolaš gelbbolašvuodha ferte ovddiduvvot ođđa gelbbolašvuodain earret eará márkana ja buvttavoddideami hárrái. Go galgá ávkkástallat dainna ovdamuniin mii lea oktasaš sámi kultuvrras, gielas ja eallinvugiin de sáhtta buoremus vuogi mielde ealáskuhttit árbevirolaš lotnolasealáhusaid ja ovddidit bargosajiid maid resursabášan lea doallu.

Vejolaš lea buoridit barggolašvuoda iešguđet ealáhusaiguin ja sámi mátkkoštusealáhusain lotnolagaid ángiruššamiin. Dieinna lágiin sáhtta viidáset fievrridit árbevirolaš sámi ealáhusheiveheami. Dán lágan heiveheapmi leat dávggas mángga láhkai. Maiddái dat go luondduresurssaiguin ávkkastallan lea dávjá čadnojuvvon áigodahkii, man geažil lea dárbu oažžut eará dietnasiid. Jos ovttá ealáhusain ii diine nu bures, de sáhtta dorvvastit eará dietnasiidda. Lotnolasealáhusain lea dat vejolašvuodha ahte goappašat náittosbeallásáččaid bargosadji sáhtta leat ruovttus.

Eanandoallopmođagaid resurssaid ja boanddaid gelbbolašvuoda vuodul ealáhusdoallin lea buorre ásaheit ođđa doaimmaid ja hutkat juoga ođđa. Dán sáhtta dahkat sihke árbevirolaš ealáhusaid ja ođđa ealáhusaid oktavuodas. Opmodagas leat resursat areálaid hámis mii sáhtta geavahuvvot ođđa buvttademiide, ja vistiid sáhtta atnit ávkin ođđa ealáhusain nugo omd. turistadoaimmas. Dattetge leat peršovnnalaš resursat deataleamos faktuvrrat ásahepmái ja ođđa hutkamii. Ollu boanddain lea eanet beroštupmi buoridit dietnasa ja bargoángiruššamiid doalus go váldit dahje lasihit eará bálkábarggu olggobealde doalu. Danne oaidnit ahte lea vejolašvuodha ovddidit ealáhusa doalus. Otnáš márkandili geažil lea unnán sávahahtti buvttadit eanet árbevirolaš eanandoallobuktagiid, spiehkastahkan leat dattetge buktagat sávzzain ja lábbáin. Eatnašat goittotge háliidit joatkit dainna maid barget dál, vejolaččat veaháš viidábut. Jos ođđa ealáhusaide eanandoalu oktavuodas galgá šaddat stuorát mearkkašupmi, de fertejit miellaguottut ja geavahus viehka ollu rievdat.

Dál ferte ollu hástalusaid láchit lotnolasealáhusaid ovddidepmái. Earret eará ballet muhtun boanddat ásaheames lassidoaimma doalus. Lassidoaimma ásaheapmi sáhtta dagahit nu stuorra ekonomalaš investeremiid ahte šaddá stuorra eahpesihkarvuodha boahhteáiggi dienasvejolašvuodaid ektui. Dasto lea dávjá nu, ahte bargoángiruššan mii gáibiduvvo ođđaásahemiid oktavuodas, lea stuorát go dat resursat mat leat doalus. Dát hástalusat dagahit ahte vaikko boanddain leat buorit ideat lassiealáhusaid hárrái, de ii leat nu gallis áigi ja ekonomiija duohtan dahkat ideaid. Seammaláhkai lea dilli ođđa sohka buolvaid doalliin ja sii dávjá barget aivve fal eanandoaluin. Nuorat buolva lea duostilet go vánhenbuolva ásaheit lassidoaimma doalus. Doalut leat šaddan stuorát struktuvrrašonalerema geažil. Dát dagaha ahte báhcá unnit áigi eará doaimmaide go bargui doalus. Ángiruššamat lassiealáhusaiguin dagahit ahte boanda ferte eanet vuhtii váldit márkandiliid go ovdal. Boanddaide lea sihkarastojuvvon árbevirolaš buktagiid gávpejohtu mearriduvvon ulbmilhaddái ovttasdoaimmaorganisašuvnnaid bokte, ii ge haddi leat sorjan boandda iežas márkandiliid áiggiin. Lassiealáhusaid ásaheapmi gáibida ođđa bargovugiid ja eará gelbbolašvuoda go mii boanddain árbevirolaččat lea leamaš.

Soria Moria-julggastusa kapihttalis 15 čuožžu:

- Regjeringen vil sette i verk et verdiskapningsprogram for næringskombinasjoner i samiske strøk (Ráđđehus áigu álggahit árvobuvttadanprográmma sámi guovlluid lotnolasealáhusaid váste)
- Regjeringen vil satse på samisk reiselivsutvikling som skal sikre og styrke næringslivet i samiske områder (Ráđđehus áigu ángiruššat mátkkoštusa ovddidemiin mii galgá sihkkarastit ja nannet sámi guovlluid ealáhusaid)

Rámmaeavttuin lea stuorra mearkkašupmi lotnolasealáhusaide, maid guovddáš eiseválddit dábálaččat mearridit. Dat leat earret eará vearro- ja divatnjuolggadusat, márkanmudden doaibmabijut, earre-ortnegat šibitsektuvrras ja guolástusealáhusas ja mohtorjohtolaga njuolggadusat meahcis. Jos ángirušášii olles árvoráidduin álgoávdnasiid buvttadeami rájes gitta golaheaddji rádjái, de dat sáhtášii addit lotnolasealáhusaide birra jagi barggu ja buori ekonomijja. Dákkár ángiruššamiid guovddáš oassin lea rámmaeavttuid buorideapmi.

Ođđa lotnolasealáhusaid doalu vuodul sáhtta ovddidit mat leat nugo:

- **Máhtolašvuhtii vuodđuduvvon ealáhusat** diehtujuohkima oktavuodas, media j.d. DGT-teknologijain. Ovdamearkan sáhttet leat skuvlagirjijt sámi guovlluid eanandoalu ja luonddudoalu vuodul.
- **Ođđa mariidna šlajat** ođđa ealáhussan sámi riddo- ja vuotnaguovlluid doaluin. Skálžžuid, gáranasbáhtiid j.d. biebman addá ođđa vejolašvuodaid lotnolasealáhusaide.
- **Ruoná fuolahusa** oktavuodas leat eanandoalus lassidienasvejolašvuodát. Go leat eanet boarrásat geat ellet guhkit, nu gohčoduvvon ”eldrebølgen”, de rahppojuvvo vejolašvuohta boarrásiid fuolahusas eanandoalu olis. Dat fáladagat maid boarrásat dál ožžot leat iešguđet láganat ja dávjá gieldda beaiveguovddážiin j.s. gos boarrásat sáhttet omd. duddjot. Eanandoallu sáhtta addit boarrásiidda áibbas earálágan fáladaga nugo fysálaš lihcadeami, olggostullama ja astoáiggevásihusaid.
- **Urtasat ja muorjijt.** Norgga murjiid, urtasiid, šattuid ja rahttádagaid ivdneávdnasiin leat dievva ávkkálaš ja dearvvaslaš antioksidánttat. Ealáhusvejolašvuodát eai leat lahkage geavahuvvon. Ollu dutkanraporttat čájehit ahte gávdno márkka dán lágan buktagiidda. Válđoáššis nugo borramuša ja juhkamusa, kosmetihka ja čálgu ja medisiinna ja dearvvasvuodabiebmu oktavuodas. Ollu ávdnasat sáhttet leat gávppálaččat miellagiddevaččat nugo antioksidánttat miettaurttain ja dielkogoppásiin, antimikrobioláš ávdnasat luopmániin ja gáiccamurjiin, ivdneávdnasiin, oljjuin, buoidesivrrain ja ollu deatalaš enzymain.
- **Eará meahcebuktagat.** Ollu meahcebuktagat sáhttet leat vuodđun lotnolasaide eanandoaluin. Meahcealáhusaid ovddidandiedáhusas (2007) leat namuhuvvon ollu buktagat mat sáhttet leat áigeuovdilat meahcealáhusaid ovddideamis. Murjiide ja urtasiidda lassin leat dat sáivačáhcebivdu, guobbarat, meahcesáttuid kultiveren. Guovddážiis dáid ovddideami oktavuodas lea buoridit rámmaeavttuid bargat meahcealáhusaiguin, kvalitehtasihkkarastimiin, gelbbolašvuoda bajidemiin ja dutkamiin ja ovddidemiin, vuovdimiin ja márkanbargguin ja buoridit fierpmádaga ja ovttasbarggu ealáhusas.
- **Mátkkoštusealáhusas** leat ain vejolašvuodát eanandoalus. Erenoamážit sámi guovlluin leat ovddiduvvon viehka unnán mátkkoštanbuktagat dahje giliturismadoaibmabijut eanandoalu vuodul. Sámediggi lei mielde proševttas man ulbmilin lea ráhkadit gárvvos birrajohtinpáhkaid girdiin ja hurtigrute nammasaš fatnasiin man oktavuodas sámi kultuvra ja sámi vásihusat leat guovddážiis. Proševttas biddjojuvvui deaddu gelbbolašvuoda bajideapmái, fierpmádathuksemii, báhkemii ja márkanfievrrideapmái/vuovdimii. Luonddu- ja kulturvuodot mátkkoštusas leat stuorra vejolašvuodát iešalddis ja daid sáhtta viidáset ovddidit. Sámis lea erenoamáš kultuvra ja emiálbmogat riehta buvttavovddidemiin sáhttet leat miellagiddevaš mátkkoštusulbmil ollugiidda.

9.7 Gelbbolašvuoda ovddideapmi ja fierpmádagaid huksen

Ođđaáigásaš eanandoaluin bargu bidjá stuorra gáibádusaid boandda gelbbolašvuhtii. Sámediggi jáhkka ahte gelbbolašvuoda gáibádusat sturrot ain boahhteáiggi hástalusaid geažil birasáddjás ja ekologalaš doaibmavugiid, olámuttu resurssaid viidáset náláштуttima ja márkanfievrrideami/vuovdima oktavuodas. Dat gáibida eanet gelbbolašvuoda jos boanddat galget nagodit ávkástallat daid vejolašvuodaiguin mat leat smávvalágan turismmas lotnolaga eanandoaluin. Deatalaš lea hukset gelbbolašvuoda ja buohtalastit sámi árbevieruid dáláš servodatgáibádusaid mielde.

Eanandoalu ja sáivááhce bivddu váste lea ásahuvvon davvinorgga gelbbolašvuodaiguovddáš. Deatalaš lea nannet dutkama ja ovddidit gelbbolašvuoda ođđa ealahusaid, márkaniskkademiid, buvttaovddideami, márkanfievrrideami j.d. ektui. Gelbbolašvuodaiguovddáš lea okta oassi NAV:s mas olles Davvin-Norga lea ulbmiljoavkun. Deatalaš lea sihkkarastit ahte guovddáš bargá maiddái sámi beliiguin eanandoalu ja sáivááhce bivddu oktavuodas.

Fuones ovdáneami geažil eanandoalus lea sivva árvvoštallat ahte berrešii go Sámediggi árrjaleabbot čuollat ealahusa beali. Boanddas gii háliida ovddidit ealahusdoaimma stuorábuččat ja gártá váttisvuodaide almmolaš muddemiid geažil, lea dárbu oažžut veahki jeavddalaččat. Dat go ferte doallagoahtit šibihid luovus návehiin 2024 rájes ovdamearkka dihte buktá stuorra rávagáibádusaid. Boanddat sáhttet dárbbasit bagadusa maid jos áigot vuovdigoahtit viidáset náláштуttojuvvon doallobuktagiid. Sámediggi berre leat árrjalaččat mielde dainna áigumušain ahte oččodit eret daid dárbbasmeahttun cakkiiid boanddaid ealahusovddideamis. Hui deatalaš lea politihkalaš proseassaid bokte iskat duođai álkiduhttit njuolggadusaid. Sámediggi sáhtta leat deatalaš dán oktavuodas. Sámediggi ii berre gal leat mielde addimin konkreta eanandoallofágalaš oaivadusa. Dat barggut gullet válđoášsis fylkamánniide, gielddaide ja geahčalanrieggáide.

DGT-teknologíija sáhtta eanet geavahuvvot doalu doaimmaid ovddideapmái. Interneahta aktiivvalaččat geavaheapmi, sihke kanálan márkaniiid ektui, siskkáldas fierpmádahkan eará boanddaiguin ja veahkkeneavvun ođđa buktagiid ovddideami oktavuodas doalus.

Dat joatkkaskuvllat mat fáallet eanandoallo- ja luonddufágalaš oahpu riikkaoasis leat stuorra resursan eanandollui. Lunddolaš lea joatkit ovttasbarggu viidáset Davvinorgga gelbbolašvuodaiguovddážiin. Joatkkaskuvllat ovttasráđiid elektrovnnalaš luohkkálanjaiguin sáhttet leat mielde bargamin gelbbolašvuoda bajidemiin ja addit doliide oahpu. Deatalaš lea ahte skuvllat bajásdolleat máhtolašvuoda eana-, šibit- ja eanandoallobuvttadeami birra.

Mii rávvvet:

- **Álggahit gelbbolašvuodaoprográmma árvobuvttadeami nannemii.** Joatkkaskuvllat sáhttet fágain eanandoallu ja boazodoallu šaddat báikkálaš gelbbolašvuodaiguovddážiin go guoská ohppui, maŋŋáohppui ja ovddideapmái dan oktavuodas ahte nannet árvobuvttadeami vuodđoealahusain. Nannoseabbot ángiruššat fierpmádagaide vuodđuduvvon oalge- ja kvalitehtabuktagiiguin gáibida gelbbolašvuoda, sihke teorehtalaš ja geavtlaš gelbbolašvuoda. Danne lea deatalaš láchit báikkálaš buvttaovddideami, vejolašvuolta láigohit buvttadanbargoreaidduid ja láchit eará lunddolaš oktasádoaimmaid. Eanandoalu Davvinorgga gelbbolašvuodaiguovddáža geavaheapmii livččii lunddolaš dás.
- **Fitnodeapmi.** Dárbu lea nannoseabbot oččodit fitnodeami fágan joatkkaskuvllaide vai šaddá stuorát fokus ođđa ealahusaide eanandoalu oktavuodas. Fitnodeapmi lea mearrideaddji ođđa doaimmaid ásaheamis ja dáláš doaimmaid ovddideamis go galgá buvttadit eanet árvvuid ja oažžut eanet bargosajiid sámi guovlluide. Eanandoalu siskkobealde leat stuorra ja ollu ođđa vejolašvuodas, ja jos dain galgá oažžut ávkki, de fertejit fitnodeamit dustet vejolašvuodaid, ovddidit ođđa fitnodatlaš konseapta maid vuodul sáhtta vuodđudit fitnodaga.
- **DGT-teknologíija ovddideapmi eanandoalus.** Diehtojuohtin- ja gulahallanteknologíija lea dárbbaslaš go galgá a) háhkat fierpmádagaide buvttadeaddjiid gaskka, b) buktit dárbbaslaš

gelbbolašvuoda gillái, c) sáhttit márkanfievrridit ja vuovdit márkanis olggobealde báikkálaš márkana ja d) ovddidit ealáhusaid ja giliid birra vuolde. Gelbbolašvuoda oktavuodas leat erenoamáš vejolašvuodát láhčit gáiddusoahpahusa DGT bokte.

- **Rájárastá ovttasbargu.** Davveoarje-Ruošša ja Norgga sámi gielddaid gaska lea ovttasbargu ja dat leat huksen fierpmádaga mánggaid jagiid. Deatalaš lea joatkit ovttasbarggu ustivuoda gielddaiguin ja doarjut dan. Lea sávahahtti regionaliseret gávpepolitihka Norgga ja Ruošša gaska man oktavuodas sáhtta vuhtii váldit daid mihttomeriid mat sámiin leat ain eanet ovttas bargat. Ovdamearkan sáhtta leat mielkki fievrrideapmi Finnmárkkus Davveoarje-Ruššii ja oastit bohccobierggu Davveoarje-Ruoššas. Inter-regovttasbargu Davvikalohtas lea buvttihan ollu ovttasbargooktavuodaid, erenoamážit Deanus ja Tornedalena ja Omasvuona/Gáivuona- guovllu gaska. 2007 rájes álggahuvvo odđa intereg-programma, man oktavuodas leat vejolašvuodát geahčadit daid strategiijaid ja doaibmabijuid maid lávdegoddi lea evttohan stuorát oktavuodas ja hukset fierpmádaga ja ovttasbarggu miehtá Davvikalohta. Berre ovdamearka dihte leat vejolaš geahčadit čovdosiid man oktavuodas Ohcejoga boanddat sáhttet vuovdit mielkki ja birggu rusttegi rájá duohken Deanus/Karášjogas oktasaš viidáset nálástuhtimii. Dalle sáhtta ovddidit sierra Deatnu-buktagiid.

9.8 Meahcceresurssaiguin ávkkástallan

Sámi gilleservodagain eai leat čielga rájit iešguđetlágan doaimmaid gaska meahcis. Álohii ii leat nu álki geassit ráji ealáhuslaš luondduresurssaiguin ávkkástallama, áhpásmahttinávkkástallama ja árbevirolaš-/kultuvrralaš doaimmaid gaska. Dát guoská erenoamážit luondduresurssaiguin ávkkástallamii meahcis. Dát lea juste áibbas nuppelágan go almmolaš sektuvrraid gaskasaš luondduresursavuodu hálddašeammi. Dan sáhtta govvet sektuvrraid bokte mat leat Fylkkamánni birasgáhttenossodat, Stáhtavuovddit, Finnmárkkuoopmodat, eanandoalloeiseválddit ja Boazodoallohálddašeammi. Dát buktá dávjá ruossalasvuodaid geavaheaddjiid ja hálddašeaddjiid gaska das makkár vuoigatvuodát gili olbmui leat luondduresursaid ealáhuslaš ávkkástallama oktavuodas. Seammás lea mis sektuvrajuohku lálkaaddimis, lágain ja njuolggadusain mat leat heivehuvvon eará eaiggátstruktuvrraide go mat mis leat Davvi-Norggas. Dán oktavuodas suodjaluvvojit maid nannosit allmenneha beroštumit ja báikki olbmui šaddá unnán vejolašvuodta báikkálaččat stivret ja hálddašit resurssaid.

Innovašuvdna Norggas lea ovddasvástádus dan golmma oassái juhkkovuvvon innovašuvdnaprográmmas mas lea sullii 35 miljon ruvdnosaš ruhtarát 2007:s. Dat odđa golmmaoasat innovašuvdna-programma lea oaivvilduvvon innovašuvdnii fitnodagain ja dat deattuha oktavuohtabeliid oasálaččaid gaska árvoráiddus. Ángiruššan galgá fokuseret golbma doaibmabiddjosuorggi: Industiijalaš huksema, muorrabuktagiid ja árbevirolaš muoraid ja innovašuvdnavuogádagaid. Dat mañimus doaibmabiddjosuorgi siskkilda doaibmabijuid mat váikkuhit innovašuvdna fitnodagain, dutkamis ja ovddideamis ja gelbbolašvuoda bajideamis. Oahpahus ja gelbbolašvuoda bajidan doaibmabijut leat maiddá deatalaš gaskaoamit. Meahccedoalus sámi guovlluin lea hástalussan ávkkástallat daid vejolašvuodaiguin maid árvobuvttadanprogramma lálčá. Erenoamážit lea hástalussan sámi guovlluin ovddidit dáláš ja odđa oalgebuktagiid muorraávdnasiid vuodul. Dál gávdnojit ollu doallosahádoalut mat vuvdet sierra buktagiid báikkálaš márkanis. Dát bidjá vuodu odđajurddašeamái ja odđabuvttadeapmái man oktavuodas sáhtta váldit vára ja ávkkástallat dainna maid meahcis sáhtta viežžat. Soahkevuvddiid ektui lea hástalussan eanet čuohppat, go fas beahcevuvddiid ektui lea hástalussan ávkkástallat dimpariiguin buorebut nu ahte válljet vuovdimassii dan mas oážžu buori hatti.

Meahcceláidumiiguin ávkkástallan lea buorre ovdamearka movt geavahit báikkálaš resurssaid ja seammás váldit vára biologalaš šláddjivuodas. Dattetge ii leat boraspirehálddašeamis dárbbalaš luohtamuš ahte sáhtáši oážžut oktasaš áddejumi ja ángiruššamiid meahcceláidumiid hárrái deatalaš resursan. Dál lea nu ahte boares ja árvvolaš kultureatnadagat vesáluvvet danne go ollugat eai duostta luoitit olggos šibihiid go balahit daid boraspiriin. Mehciin buorebut ávkkástallamis lea deatalaš ahte sámi ealáhusat eanandoallu ja boazodoallu leat ovttas ja ovttasbarget gáibádusa hárrái hálddašit

meahci. Deatlaš lea ahte Sámediggi láchá diliid nu ahte dat guokte ealáhusa ovttasráđiid bargaba buoridit boraspirehálddašeami ja gáhttet meahci stuorát lihkahallamiid vuostá.

Boraspireválttisvuodát sámi guovlluin leat laskan mealgat ja sávzadoalus dat lea okta dain stuorámus hástalusain. Sávzaboanddat sámi guovlluin leat massán ollu elliid boraspriide. Dárbu lea viiddidit bivdoáiggi vai lea vejolaš bivdit daid elliid maidda lea addojuvvon bivdolohpi. Váttis dálkkádatlaš ja geografalaš dilis váttásmahttet bivddu ja dan eari masa lea addojuvvon bivdolohpi ii leat vejolaš deavdit jos bivdoáigi ii viiddiduvvoš. Doallit gártet ekonomalaš vahága lassin gillát ollu oktavuodáin maid psyhkálaččat go fertejit ohcat ja duođašit ráppiid. Ollu oktavuodáin mearrida boraspire-giksi sáhttet go joatkit doaluin vai fertejitgo heaittihat dan. Dat go boraspiret leat laskan gáržžida ollu oktavuodáin guođohan vejolašvuodáid sámi guovlluin, ja guohtoneatnamiid ja boraspriiid geažil šaddet giččut.

Sámediggi evttoha:

- **Geahččalanortnegat giligeavahanmálliiguin.** Giliide Davvi-Norggas berre rahpat vejolašvuoda čadahit geahččalanortnega nu ahte ožžot ráddjejuvvon geavahanguovllu gos gili olbmot sáhttet ávkkástallat mehciin nu ahte earáid geavaheapmi ii galgga hehttet dan, ja seammás besset bearráigeahččat lagašguovlluid geavaheami. Dát sáhtta maid dávistit báikkálaš geavahanárbevieruide giliin.
- **Mánnggageavatplánat meahcegeavaheapmái.** Meahci geavaheapmi lea muddejuvvon mánngga sektuvralága bokte. Báikkálaš ja guovllulaš mánnggageavatplánaid geahččaleami bokte meahcegeavaheami hárrái sáhtta ovttasbarggu bokte sektuvraberostumiid gaskka nugo boazodoallu, eanandoallu, olggustallanberostumit, gielddaid ja stáhtalaš hálddašeapmi gozihit sihke ealáhus-, olggustallan- ja oppalaš servodatberostumiid.
- **Boraspriid hálddašeapmi.** Boraspiret buktet stuorra váttisvuodáid eanandollui sámi guovlluin. Boazodoalus ja eanandoalus leat oktasaš berostumit muddet boraspirenáli nu ahte boazo- ja šibitvaháгат unniduvvojit dohkkehahtti dássái. Boraspireválttisvuodta gáržžida dál eanandoalu vejolašvuoda ávkkástallat mehciin. Meahcis guodoheapmi lea váttis nu guhká go nu ollu masset elliid.
- **Vuoveresurssaiguin ávkkástallan.** Vejolašvuodát livčče ovddidit oalge- ja kvalitehtabuktagiid muorraávdnasiid vuodul mii sáhtta leat deatlaš oalgeealáhus eanandoalus. Buvttaovddideapmi ja odđabuvttadeapmi leat deatlaččat go galgá fuomášit ideaid ja álgagiid ja dasto ollašuttit odđa vejolašvuodáid dán sektuvrra siskkobealde. Guovddáš strategiijan leat dasto maiddái movttidahttin ja gelbbolašvuoda bajideapmi.

9.9 Vuoiगतvuodát mehciin

Deatlaš lea sihkkarastit eanandollui rievtti guođohit šibihiid meahcis. Finnmarkkulágas § 23 lea láchkačanas ahte eanandoalu opmodagas lea riekti guođohit stuorra elliid maid sáhtta dálvit biebmat doalus. Sámediggi oaivvilda ahte vástesaš vuoiगतvuodta ferte gustot eará sámi ássanguovlluin maid. Dasto lea deatlaš ahte eanandoallu ovttasráđiid boazodoaluin gávdná dakkár jierpmálaš ja ceavzilis hálddašančovdosiid mat vuhtii váldit goappašiid ealáhusaid dárbbu.

Das bessetgo boanddat mohtorfievrruiguin meahcis vánddardit sáhtta leat mearkkašupmi ealáhusa ovddidanvejolašvuodaide. Seammás sáhtta eará olbmuid mohtorfievrruiguin válddardeamis meahcis leat negatiivvalaš váikkuhusat eanandollui. Sámediggi diehtá ahte prošeakta ”Motorferdsel og samfunn” (MoSa) lea loahpahuvvon, ja loahpparaporta lea geigejuvvon Luondduhálddašan direktoráhtii mii lea bargoaddi.

9.10 Kultureatnadat

Kultureatnadagas lea mearkkašupmi eanandoalu identitehtii ja gullelašvuhtii. Kultureatnadagas leat stuorra buvttadanárvvut dollide ja mearkkašahtti vásihusárvvut oppalaččat buohkaide. Kultureatnadat lea ovdu mii sorjá buvttadusas ja maid mii oazžut ovttas borramušbuvttadusain. Das lea stuorra árvu maid báikkálaš álbmogii ja sidjiide geat johtet dán eatnadagas. Vásihusárvui lea mearrideaddji ahte lagašguovllut geidnui ja eará johttinmáđijaide rahpet geahčastaga. Jos galgá hehttet vesáluvvama ja bajásdoallat kultureatnadaga, de lea áibbas mearrideaddji ahte lea doaimbi ja ealli eanandoallu, ja dalle erenoamážit buvttadus guođohanelliid vuodul.

10 Oktavuoha Finnmarkkuopmodahkii (FeFo)

Go Finnmarkkus galgá sihkkarastit birgenvejolaš eanandoalu, de lea deatalaš ahte aktiiva boanddaide sihkkarastojuvvojit eanadoalloeatnamat ja ahte haddi lea dohkálaš dásis. Finnmarkkuopmodat (FeFo) sáhtá leat deatalaš dákko.

FeFo dadjá strategalaš plánastis ahte árvobuvttadeamis galgá leat ávki oktasašvuhtii, ja ahte eatnamiid vuovdin- ja láigohanhattit galget danne čuovvut márkana, nu ahte vuoiu ii juohkásuva botnjut ja atte jobbárástinevejolašvuodaid. Sámediggi lea ovttaoavilis prinsihpalaččat ahte eatnamiid vuovdin- ja láigohanhattit dábálaččat galget čuovvut márkana. Dán oktavuodas eaktuduvvo ahte FeFo eanadoalloeatnamiid vuovdima ja láigoheami oktavuodas doalaha eatnama árvvu eanadoalloareálan iige vejolaš boahteáiggi dutkasadjeareálan. Sámediggi oavvvilda ahte lea deatalaš ahte FeFo go lea váldo eanaeaiggát Finnmarkkus várre doarvái eatnamiid eanadoalloulbmiliidda.

11 Ealáhus- ja kulturlávdegotti meannudeapmi

Ealáhus- ja kulturlávdegotti meannudeapmi 14.09.07

Álggahus

Sámediggi lea ovdal mearridan bajimus strategiijaid eanadoalu várás sámi ássanguovlluin. 1994 nammadii Sámediggi lávdegotti mii galggai ráhkadit sierra eanadoalloplána ja lávdegotti evttohus geigejuvvui Sámediggái 1995 čavčča. Sámediggi dagai mearrádusa ássis 1996:s.

1999 álggahii Sámi ealáhusráđđi eanadoalloplána ođasmahttima. Olggobeale lávdegoddi nammaduvvui dán bargui. Lávdegoddi geigii barggus borgemánus 2000 ja gohčodii dan eanadoalloplána sámi ássanguovlluid várás – prošeakta Sámediggái. Dán dokumeantta vuodul mearridii Sámediggi áššis 08/01 reviderejuvvon eanadoalloplána.

Mearkkašumit:

Lávdegoddi, Norgga Sámiid Riikasearvvi (NSR) lahtut Lene Hansen, Susanne Amalie Andersen, Mikkel Nils A. Sara, Tor Mikalsen ja Jarle Jonassen, Bargiidbellodaga (BB) sámediggejoavkke lahtut Marianne Balto, Knut Store, Henrik Eriksen, Bjarne Store-Jakobsen, Marit Kirsten A. Gaup, Per Edvind Varsi ja Grethe Amundsen, Guovddášbellodaga (GB) lahttu Olaf Eliassen, máttasámiid listta lahttu Kirsten Appfjell-Eira ja Jobttisámiid listta (JL) lahttu Per A. Bævr, oavvvildit ahte lea buorre go Sámediggi dieđáhusa vuodul beassá digaštallat daid hástalusaid mat sámi eanadollui leat bohciidan. Eanadoallu lea okta dain geađejuvggiin man ala sámi servodat lea huksejuvvon, ja lea deatalaš borramušbuvttadeaddji ja deatalaš ássamii.

Lávdegoddi, earret lahtu Olaf Eliassen Guovddášbellodagas oaidná ahte kapihttalas 9.2 ”Buoret gánnáhahttivuoha”-čuoggás, daddjojuvvo ahte buvttadeami lassáneapmi orru leamen uhccán

realisttalaš, ja ahte oanehut áiggi badjel buoremus vuohki lea unnidit goluid ja dieinna lágiin buoridit gánnáhahttivuođa. Lávdegoddi oaivvilda dattege ahte sámi eanadoallu ferte sáhttit searvat lassánan buvttadeapmái. Sámi guovlluid eanadoalus leat rabas buvttadannávccat dakko bokte ahte leat eatnamat, bargofámut ja visttit mat eai geavahuvvo. Danne sáhtta gánnáhahttivuohta maiddá buoriduvvot lassáneami buvttadeami bokte almmá stuorra goluid haga. Diedusge ferte maiddá deattuhit ahte goluid sáhtta vuolidit dainna lágiin ahte buorebut ávkkástallá bijusfaktoriiguin ja geavaha jierpmálaš ovttasbargočovdosiid nu go maiddá boahtá ovdan diedáhusas. Eanadoalu gánnáhahttivuođa buorideapmi lea eaktun dasa ahte bisuhit buvttadanovttadagaid logu ja oažžut eanebuid álgit fidnui.

Lávdegoddi oaivvilda danne ahte maiddá mielkeearit fertejit dahkkojuvvot buorebut olámuddui sámi eanadollui. Mielkeeriid márkanhaddi lea menddo allin ja smávva doalliin eai leat gallásis ráđđi gilvohallat mielkeeriid alde márkanháttiid geažil. Golut šaddet menddo stuorrát ja váldá menddo guhkes áiggi ovdalgo mielkeearit rentegohtet. Danne ferte gávdnat eará ortnegiid vai mielkeearit šaddet olámuddui sámi guovlluide.

Lávdegoddi lea ovttaoavilis das ahte stuorát deaddu meahcceresurssaiguin ávkkástallamii, nu mo lea válddahaljojuvvon kapihttalis 9.8 ”Meahcceresurssaiguin ávkkástallan”, sáhtta šaddat deatalaš sisabohtogáldun sámi guovlluin. Meahcceresurssaid viežžan ii dattege lohkkujuvvo ealáhussan ja dát ráddje ja eastada vejolašvuođa ávkkástallat dáid resurssaiguin oassin eanadoalu dietnasis. Danne ferte meahcceresurssaid viežžan oažžut stáhtusa ealáhussan.

Lávdegoddi oaidná ahte kapihttalis 5.10 lea boraspiriid váikkuhus eanadollui namuhuvvon. Maiddá sámi eanadoalus leat vaháгат ráfáiduhthtojuvvon boraspiriid geažil. Lávdegoddi oaivvilda ahte boraspirehálddašepmi ferte ain buoriduvvot. Erenoamážit váilot resurssat máddodatgoziheapmái, ja dát hehte dakkár hálddašepmi mii čuovvu Stuorradikki mearrádusa ja regionála hálddašanplánaid. Lávdegoddi oaivvilda ahte fertejit várrejuvvot doarvái resurssat vai máddodatgoziheami sáhtta čadahit dohkálaččat.

Lávdegoddi oaidná positiivan ahte diedáhus namuha ekologalaš buktagiid boahhtevaš ángirusšansurggiid oktavuodas. Oppalaččat stuorát fuomášupmi biras- ja dálkkádathástalusaide dahká ekologalaš doalu áigeguovdileabbon eanadoalus. Olbmot jearahit eanet ja eanet ekologalaš buktagiid ja lávdegoddi čujuha dasa ahte ráđdehusa mihttu lea ahte 15 proseanta borramušbuvttadeamis ja borramušgeavaheamis 2015:s galgá leat ekologalaš. Maiddá sámi guovlluin lea náka ja vejolašvuohta čadahit ekologalaš doalu. Sáhtta earret eará namuhit ahte sámi guovlluin eai leat nu ollu billeboatkkahasat ja vaháteallit go máddeleabbos, ja danne ii dárbbas riškkuhit nu ollu kemijalaš ávdnasiid. Ekologalaš doallu heive maid bures go ángirusšá báikkálaččat buvttaduvvon borramušaiiguin, mánggadáfot buktagiiguin, kvalitehtain ja borramušsihkkarvuodain.

Lávdegoddi gávnna ahte eanadoaloopmodagat sámi ássanguovlluin árbevirolaččat leat leamaš oalle smávvat. Dát lea mielddisbuktán ahte sámi álbmot lea ferten leat hui dávggas resursaávkkástallamis. Ođđaset áiggis šattai nu ahte ollu smávva doalut heaittihuvvojedje. Dát mielddisbuvttii dávjá ahte dat láigohuvvojedje eret goanjádalaide mat fas sáhtte lasihit dollo- ja ealáhusvuođu.

Konsešuvdnalágaid bokte lei almmolašvuođas ovdastinvuoigatvuohta ja dainna lágiin sáhtte hálddašit gávppašepmi eanadoaloopmodagaiguin nu ahte dat vuosttažettiin geavahuvvojedje eanadoaloáigumušaide. Ođđa konsešuvdnalágas massii almmolašvuohta dán vuoigatvuođa hálddašit gávppašepmi vuollel 100 mihtošaš eanadoaloopmodagaiguin go ovdastinvuoigatvuohta jávkka. Dát opmodagat vuvdojuvvojit dál liberála ássan- ja doaimmahangeaskku gáibádusain ja ođđa eaiggádat eai beroš láigohit eanadoalloáigumušaide.

Lávdegoddi oaidná ahte okta čuovus dás lea ahte eanadoallu sámi ássanguovlluin uhccu garrasit. Dát mielddisbuktá ahte ovttaskas doalli eallin- ja ealáhusvuođu jávká. Eará váikkuhus lea ahte stuorra

doalut ostet smávva opmodagaid lasseenan. Danne geafahuvvet sámi ássanguovllut go ássiidlohku uhccu ja mii fas dagaha ahte sámi giella ja kultuvra jávká.

Lávdegoddi oaivvilda ahte dárbbasuvvo oktasaš nationála ángiruššan. Dát mearkkaša ahte vuollel 100 mihttosáš eanadoalloopmodagaid ii sáhte šat vuovdit astoáigeopmodahkan almmá ássan- ja doaimmahangeaskkuin. Ferte fas čadahit doaibmabijuid mat addet almmolašvuhtii vejolašvuoda hálddašit gávppašeami vuollel 100 mihttosáš eanadoalloopmodagaiguin. Sámi eanadoalu rámmaeavttuid ii sáhte standardiseret Norgga eanadoallopolitihka mielde earret eará go doallosturodagat leat smávvat sámi ássanguovlluin. Sámedikki váldoulbmil sámi eanadoalus lea ahte bargagahepmi ja doallostruktuorra bisuhuvvo dálá dásis.

Lávdegoddi registrere ahte riikkaidgaskasaš rámmaeavttuin lea mearkkašupmi sámi eanadollui. Eanaš doalut mat leat doaimmas sámi guovlluin, leat huksejuvvon 1970- ja 1980-logus. Dáid doaluin lea stuorra dárbu ođasmahtit visttiid nu ahte dat ollašuttet eanadoalloeiseválddiid gáibádusaid. Sámi guovlluid eanadoallit leat vuordán vistedivodemiiguin dassážiigo WTO-šiehtadusat čilget. Dan ovdal lei hui stuorra eahpesihkarvuohta eanadoalu EU-heiveheami oktavuodas. Dát viehka guhkes eahpesihkarvuohta boahttevaš riikkaidgaskasaš rámmaeavttuid ektui leat jáhkkimis leamaš mielde dagaheamen ahte dálloallit leat riehkidan ja ain riehkidit ortnegisdoallamis ja ođasmahttimis visttiid. Dan lassin leat riikkaidgaskasaš gáibádusat dagahan ahte ollu doalut sámi ássanguovlluin leat heaittihuvvon.

Lávdegoddi gávnnahe ahte doaibmi boanddat álohii fertejit sihkkarastojuvvot eatnamiid eanadoalloaimmaide. Stuorámuš eanaeaiggádin Finnmárkkus lea FeFo:s deatalaš servodatbargamuššan várret doarvái eatnamiid eanadollui.

Lávdegoddi gávnnahe ahte Finnmárkkukommišuvdna galgá čielggadit geavahan- ja eaiggáduššanvuoigatvuodaid daidda eatnamiidda maid FeFo dál hálddaša. Doaibmi boanddat lea dakkár joavku mas sáhttet leat dakkár vuoigatvuodát. Jus leš nu de boanddat ožžot eaiggáduššan- ja geavahanvuoigatvuoda nuvttá.

Lávdegoddi, earret lahtu Per A. Bahr Johttisámiid listtus oaidná ahte vuollegis haddi eanadoalloareálaid badjeliiváldima oktavuodas lea mearrideaddjin dasa ahte boanddat duođas sáhttet oazžut doarvái eanadoalloareálaid.

Lávdegotti ráva:

Lávdegottis eai leat muđui makkárga mearkkašumit dahje evttohusat áššái ja rávve Sámedikki dohkkehit čuovvovačča:

Sámediggi doarju muđui Sámediggeráđi mearrádusevttohusa.

Ealáhus- ja kulturlávdegotti meannudeapmi 15.11.07

Mearkkašupmi

Lávdegoddi, Norgga sámiid riikkasearvvi (NSR) lahtu, Tor Mikalsen ja Per Bjørn Lakselnes, Bargiidbellodaga sámediggejoavkkeku (Bb) lahtu Knut Store, Per Edvind Varsi, Henrik Eriksen ja Marit Kirsten Gaup, Áarjel Laestoe (ÁL) lahtu Kirsten Appfjell-Eira, Guovdageainnu johttisámelistu (JSL) lahtu Per A. Bahr, Dáloniid Listu lahtu Isak Mathis O. Hætta ja Guovddášbellodaga (Sp) lahtu Olaf Eliassen, hálidit oktavuoda ealáhusdoaimmaheaddjiiguin ja eanandoalloeiseválddiiguin.

Lea deatalaš ahte Sámediggi oazžu duohta váikkuhanfámu eanandoallopolitihka hábmemii. Jus galgá lihkestuvvat, de ferte ásahtit buori gulahallama boanddaide ja eanandoalloeiseválddiide.

Dát mearkkaša earret eará ahte Sámedikkis galgá leat guovddáš rolla eanandoallošiehtadallamiin. Ovdal go šiehtadallamat álget, de berre Sámediggi ságastallat Eanandoallo- ja biepmodepartemeantta politihkalaš njunnožiiguin vai beassá ovdanbuktit daid erenoamáš hástalusaid mat gávdnojit sámi guovlluin, ja boktit áddejumi daidda hástalusaid mat eanadoalus leat sámi ássanguovlluin. Sámedikki vuoruheamit dáid eanandoallošiehtadusa loahppabohtosiin galget leat guovddáš áššin. Ovdal dáid ságastallamiid Eanandoallo- ja biepmodepartemeantain ferte Sámediggi ságastallat sámi ássanguovlluid ealáhuserviiguin. Buorre oktavuoha ealáhusdoalliiguin lea eaktun dasa ahte Sámedikkis galgá galgá doarvái bures dovdat sámi ássanguovlluid eandoalu hástalusaid. Dávjá lea dárbu gulahallat ealáhusdoalliiguin ja eanandoalloiseválddiiguin, ologgoeale daid jahkásaš eanandoallošiehtadallamiid. Ovdamearkka dihte go áiggeguovdilis láhkaprossessaid oktavuodas.

Lávdegotti ráva:

Lávdegottis eai leat muđui makkárga mearkkašumit dahje evttohusat áššái ja rávve Sámedikki dohkkehit čuovvovačča:

Sámediggi doarju muđui Sámediggeráđi mearrádusevttohusa ja mearkkašumiid mat bohte Ealáhus- ja kulturlávdegotti čoahkkimis 12.-14.09.07 ášši 10/07 Sámedikki eanandoallodieđáhus.

